

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

Мастер рад

**Однос југословенских и совјетских књижевника и њихово међусобно
сагледавање 1955-1974. године**

Ментор:

проф. др Алексеј Тимофејев

Студенткиња:

Душица Стојановић ИС 19/16

Београд, септембар 2020.

Садржај:

Садржај:	1
Предговор	2
I. Уводно поглавље	8
Спољна политика Совјетског Савеза и Југославије од педесетих до седамдесетих година XX века	8
Југославија и две суперсиле од педесетих до седамдесетих година XX века	11
Културна политика Совјетског Савеза и Југославије од педесетих до седамдесетих година XX века	14
Књижевност у Совјетском Савезу и Југославији после Другог светског рата	17
II. Лични однос југословенских и совјетских књижевника кроз међусобне посете и однос два савеза књижевника	20
Однос Савеза југословенских књижевника и Савеза совјетских писаца	20
Међусобне посете југословенских и совјетских књижевника и њихова улога у политичким односима две државе	27
Културне манифестације у Југославији и Совјетском Савезу	39
III. Међусобно издаваштво и објављивање радова књижевника у књижевним новинама и часописима као један од показатеља односа две земље	44
Објављивање радова књижевника у књижевним новинама и часописима	44
Међусобно објављивање књижевних дела југословенских и совјетских аутора	54
Дисидентска литература	62
Закључак	65
Списак извора:	67
Архивска грађа:	67
Штампа:	68
Мемоари:	68
Списак литературе	68
Монографије:	68
Зборници, радова, чланци, расправе	69

Предговор

У нашем раду бавићемо се односом југословенских и совјетских књижевника и њиховим међусобним сагледавањем 1955-1974. године. Настојаћемо да у раду прикажемо и објаснимо како се развијао однос између југословенских и совјетских књижевника двадесет година од поновног успостављања односа између Југославије и Совјетског Савеза после сукоба 1948. године. Говорећи о односу књижевника, ми неизоставно говоримо и о односу две државе.

Када се проучава спољна политика одређене државе, или односи између две државе, важну улогу у томе има и култура, што показују и историографски радови који су се тиме бавили. Период који ће бити истраживан у овом раду везан је за Хладни рат када се Америка и Совјетски Савез боре за утицај у свету - политички, економски, али и културни. Приказивањем културе и живота своје земље путем филмова, музике, позоришта или књижевних дела ове две државе су покушавале да себе прикажу у што бољем светлу. Поред тога, ово је био и начин да утичу на развој културе других земаља.¹

Књижевност има важну пропагандну улогу. Користећи је, одређена држава може остварити утицај у другим земљама, како идеолошки, тако и економски, и на тај начин приближити остале земље себи. Посматрајући књижевне односе, ми посматрамо и како се развијао однос две државе и како је књижевност остваривала своју улогу у томе. У нашем раду ће то бити Југославија и Совјетски Савез. Када посматрамо однос ове две државе, трудићемо се да их не истргнемо из општег контекста Хладног рата, времена када су се СССР и САД трудиле да привуку на своју страну што више држава.

¹ Видети у: Peterson McDaniel, C, *American- Soviet Cultural Diplomacy: The Bolshoi Ballet's American Premiere*, Lexington Books 2015, Саундерс, Ф. С, *Хладни рат у култури: ЦИА у свету уметности и књижевности*, Београд 2013, Милорадовић, Г, *Лепота под надзором: совјетски културни утицаји у Југославију 1945-1955*, Београд 2012, Vučetić, R, *Koka-kola socijalizam: Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, Београд 2012.

После Другог светског рата Југославија је била једна од оних земаља у којима је на власт дошла комунистичка партија. Држава се изграђивала по угледу на Совјетски Савез. Утицај Совјетског Савеза у Југославији могао се осетити и на пољу културе, у областима као што су филм и књижевност. Када је у питању књижевност, превођење дела совјетске књижевности на простору Југославије помагало је остваривању совјетског утицаја у овој области, као и преношењу идеолошких принципа. Са друге стране, дела југословенске књижевности такође су била превођена на тлу Совјетског Савеза. Књижевници су остваривали контакте и међусобним посетама. На основу тога покушаћемо да објаснимо и њихов међусобни однос.

У српској историографији постоје дела која се баве књижевношћу као средством дипломатије, као што је књига *Књижевна дипломатија* Слободана Селинића и која нам је од велике помоћи у раду. Књига *Књижевна дипломатија* даје нам преглед сарадње књижевника Југославије са књижевницима осталих земаља, између осталог и са књижевницима Совјетског Савеза. Овде се говори о сарадњи на институционалном нивоу, будући да је Савез књижевника Југославије у сарадњи са другим државним институцијама водио бригу о контактима књижевника и објављивању дела.

Покушаћемо да у нашем раду детаљније објаснимо односе југословенских и совјетских књижевника. Трудимо се да се у раду бавимо самим књижевницима који су у књижевној дипломатији одиграли важну улогу. Покушаћемо да одгонетнемо зашто су одређени писци били предвиђени као део књижевне делегације, зашто су и када објављивана одређена књижевна дела у Југославији или Совјетском Савезу. Књижевни односи јесу били условљени спољнополитичким дешавањима. Међутим, потрудићемо се да разумемо да ли је то увек случај када је књижевност у питању, будући да се овде не бавимо књижевношћу само као средством дипломатије, већ и односом самих књижевника. Такође, треба напоменути и да ће се о претходно поменути односима говорити углавном из угла југословенских књижевника, будући да је већина извора који ће се користити у раду са простора Југославије, осим совјетских књижевних новина и часописа који су нам доступни, као и појединих мемоарских записа.

За писање рада биће коришћени писани историјски извори. Међу њима се налазе архивска грађа, штампа и мемоарски записи. Приликом проучавања извора трудићемо се да дату архивску грађу, штампу и мемоарске записе не сматрамо неоспорним доказима, сликом времена којим се бавимо². Можда бисмо могли рећи да се то посебно односи на мемоарске записе књижевника будући да ће бити заступљени радови југословенских и совјетских књижевника.

У нашем раду руководићемо се тврдњама постмодерниста који нас упозоравају да приликом анализе историјских извора и писања радова на основу њих историчар не може у потпуности бити објективан. Историографски радови према њиховом мишљењу представљају интерпретацију извора. Поред тога, субјективности се не може ослободити ни историјски извор, будући да га је у прошлости састављао човек. Такође, потребно је да будемо свесни селективности којој теже и састављач извора, као и неко ко их касније чита и преузима податке из њих. Сматра се да не треба тежити томе да се гомилају историјске чињенице и тиме упорно покушава откривање истине, већ да треба размишљати о томе како се приказује прошлост³.

Када се говори о односима књижевника који потичу из различитих држава, у овом случају из Југославије и Совјетског Савеза, никако их не можемо разумети ако се пре тога не бавимо и дипломатским односима две државе, као и општим контекстом, односно историјом Хладног рата⁴ у чему ће нам помоћи релевантна литература. Приликом анализе извора трудићемо се да претходно речено узмемо у обзир.

На основу извештаја југословенских књижевника можемо сазнати како су они видели совјетске књижевнике, свој однос са њима, али и однос две државе у одређеном тренутку. Када је у питању анализа докумената, трудићемо се да водимо рачуна о томе када је документ настао, ко је његов аутор, какав је општи контекст у коме је он настао.

² Berk, P, *Osnovi kulturne istorije*, Beograd 2010, str. 28

³ Јовановић, М, Радић, Р, *Криза историје - српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века*, Београд 2009, стр. 38-40

⁴ Јовановић, М, *Срби и Руси, 12-21. век: историја односа*, Београд 2012, стр. 23-24

Поред тога, узимаће се у обзир и лични ставови и емоције аутора одређеног документа⁵. Лични ставови и емоције аутора могли би се посматрати приликом анализе извештаја југословенских књижевника о њиховом путу у Совјетски Савез или о дочеку совјетске делегације у Југославији. У анализи овог аспекта од помоћи нам могу бити биографије књижевника. Такође, у изворима можемо приметити да се, када су у питању међусобне посете књижевника, често у делегацијама налазе они којима је задато испуњење неког циља. Ово свакако није карактеристично само за књижевнике који су деловали у време које се тиче наше теме. Југословенски књижевници, као што је Иво Андрић, вршили су своју улогу дипломате и у ранијим периодима⁶.

Будући да се међу изворима који ће се користити налази и штампа, конкретно новине и књижевни часописи, треба рећи нешто и о томе како бисмо их посматрали и анализирали. У новинама које ћемо користити постоје вести о посетама југословенских књижевника Совјетском Савезу. Такође, извештавало се и о новим књижевним делима. Приликом анализе овакве врсте извора требало би имати у виду да је текст који ће се наћи пред читаоцима састављен од стране више људи који стоје иза одређених новина. Они такође бирају шта ће се и како презентовати читаоцима. То се може приметити на основу тога како се у датом тексту говори о одређеном догађају, колико је пажње томе посвећено. Поред тога, треба посматрати и то у ком се делу новина налази вест о догађају и колики део стране заузима. На основу тога можемо извести закључке о томе колико су важном уредници новина сматрали одређену вест⁷. Такође, када су у питању новине, морамо имати у виду и то да ли оне заступају режимске ставове и које текстове објављују.

Такође, међу изворима који ће се користити спада и мемоарска грађа. Трудићемо се да на основу записа књижевника као што је Добрица Ћосић осветлимо односе југословенских и совјетских књижевника. Потребно је нагласити да се за рад не

⁵ Dobson, Miriam; Ziemann, Benjamin (eds), *Reading Primary Sources. The interpretation of texts from nineteenth- and twentieth-century history*, New York: Rotledge, 2009, p. 128

⁶ Митровић, А, *Култура и историја*, Београд 2008, стр. 17

⁷ Dobson, Miriam; Ziemann, Benjamin (eds), *Reading Primary Sources. The interpretation of texts from nineteenth- and twentieth-century history*, New York: Rotledge, 2009, p. 192-193

могу искористити сви мемоарски радови. У раду ћемо се ограничити на оне мемоаре који су нама доступни. Што се тиче методолошког приступа, треба рећи да би било потребно приликом читања датих записа обратити пажњу на то да текст који је пред нама представља ауторову перспективу о реалности у чији ће опис укључити и своја осећања и мишљења. Важно нам је да приметимо и литерарни језик који аутор користи, употребу ироније и метафоре. Мемоари нам користе, не само као допуна информација које нисмо пронашли у архивској грађи, већ и као прилика да упоредимо истинитост пронађених података⁸.

Што се тиче извора који ће бити коришћени у овом раду, од важности нам је архивска грађа Архива Југославије, односно фондови Савеза књижевника Југославије и Савезне комисије за културне везе са иностранством. Ова грађа помаже нам да схватимо рад књижевника, њихове међусобне контакте и издавање дела на институционалном нивоу. Поред тога, извештаји делегата о путовањима у СССР су корисни, будући да су они у њима давали своја мишљења о посетама и састанцима са совјетским књижевницима. Такође, према протоколима посета које се могу наћи у грађи, као и према томе која су дела била превођена и издавана, могло би се закључити о односу према совјетској књижевности. За рад нам је од користи и грађа Дипломатског архива Министарства спољних послова која нам може нешто више рећи о дипломатској улози књижевника у односима две земље.

Када је у питању штампа, користиће се *Књижевне новине* које су излазиле на две недеље и *Литературная газета*, која се појављивала једном недељно, званичне новине Савеза књижевника Југославије, односно Савеза совјетских писаца. Поменуте новине објављивале су вести о сусретима књижевника, новости из домаће и стране књижевности, као и стручне текстове књижевника о актуелним темама. Поред тога, користиће се и *Иностранная литература*, часопис који је у Совјетском Савезу од 1955. године излазио једном месечно и објављивао преводе стране књижевности. Што се тиче

⁸ Wallach, J. J, "Building a Bridge of Words: The Literary Autobiography as Historical Source Material", *Biography*, Vol. 29, No. 3 (2006), p. 448- 451

мемоарске грађе, нама су доступни *Пишчеви записи* Добрице Ћосића за период 1951-1980, *Одломци, сећања, писци* Ериха Коша и *Дневник* Јурија Нагибина.

Када се говори о литератури коришћеној за потребе овог рада, од помоћи нам је литература која говори о општем контексту, односно, о времену Хладног рата и посебно о односима Југославије и Совјетског Савеза у датом периоду. Такође, не треба занемарити ни односе Југославије и Америке, будући да је Југославија током Хладног рата покушавала да сарађује са водећим земљама оба блока и да се истакне у вођењу политике несврстаности, па и у датом контексту треба сагледати тему. Ову тему расветљавају нам монографије и чланци Ђока Трипковића, Љубодрага Димића, Драгана Богетића. Наведени аутори нам хронолошки говоре о поменутиим државама на политичком и економском нивоу. Помажу нам да разумемо сарадњу између државника и сукобе које су изазивали догађаји од спољнополитичког значаја као што су интервенција у Чехословачкој или Вијетамски рат⁹.

Књижевници и њихова дела саставни су део културних односа између држава. Из тога разлога важно нам је да проучимо и како су Југославија и Совјетски Савез спроводиле културну политику у датом периоду. У расветљавању ове теме помажу нам радови Мирослава Перишића, Горана Милорадовића, Радине Вучетић, као и они који се баве развојем културе у Совјетском Савезу¹⁰. Будући да се наша тема бави односима књижевника, у раду нам помаже и литература која се бави историјом књижевности како у Југославији, тако у Совјетском Савезу. Ова литература нам је битна зато што нам даје преглед развоја књижевности, увид у то којим су се темама књижевници бавили. Такође,

⁹ Видети нпр: Dimić, Lj, *Jugoslavija i hladni rat: ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita 1944-1974*, Beograd 2014, Трипковић, Ђ, “Међународни положај Југославије и интервенција у Чехословачкој”, *Istorija 20. veka*, br 1 (2008), str. 115-131, Богетић, Д, “Pogoršanje jugoslovensko- američkih odnosa posle prvog samita nesvrstanih zemalja u Beogradu” *Istorija 20. veka*, br. 2 (2006), 71- 86

¹⁰ Видети нпр: Vučetić, R, *Monopol na istinu: partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*, Beograd 2016, Милорадовић, Г, *Лепота под надзором: совјетски културни утицаји у Југославији 1945-1955*, Београд 2012, Перишић, М, “Велики заокрет 1950: Југославија у трагању за властитим путем: култура- ослонац, претходница и саставни део спољне политике”, у: Писати историју Југославије: виђење српског фактора (ур. Миле Бјелајац), Београд 2007, История русской культуры IX - XX вв. (ур. Л.В. Кошман), Москва 2002.

одређени радови филолога пружају нам увид и у руско- српске књижевне везе, као што је *Значај “руског Београда” за развој руско-српских књижевних веза у XX веку* Але Шешкен.

Проучавање књижевних односа Југославије и Совјетског Савеза у наведеном периоду помоћи ће нам да разумемо не само међусобне утицаје у књижевности и њен развој, него и улогу књижевности и њену важност у политичким односима две државе. Покушаћемо да, користећи претходно наведене методе и теоријске постулате, то и учинимо.

I. Уводно поглавље

Спољна политика Совјетског Савеза и Југославије од педесетих до седамдесетих година XX века

Време власти Никите Хрушчова у Совјетском Савезу карактерише се попуштањем стега власти у унутрашњој политици, али и побољшањем односа са државама у свету. Ради се на укидању Стаљиновог култа личности, на спровођењу дестаљинизације. Спољна политика била је дефинисана 1956. године на XX конгресу Партије када је прихваћено да треба у миру коегзистирати са државама које имају другачије друштвене системе. У Брежњевљево време се говорило о идеолошкој борби, али су почетком седамдесетих година успостављани мирни односи са државама.¹¹ Омогућавање независности Аустрије 1955. убраја се у Хрушчовљеве поступке који су омогућавали смањивање хладноратовских тензија. Значајан тренутак у спољној политици СССР-а представља помирење са Југославијом после дугогодишњег прекида односа након сукоба 1948. године. Међутим, 1956. године интервенцијом у Мађарској СССР је угрозио свој положај. Совјетски Савез није желео да Мађарску, због њених унутрашњеполитичких проблема који су били у току, изгуби из оквира Варшавског пакта. Хрушчов је покушао да побољша и односе са Кином. Била је предвиђена сарадња на изградњи фабрика. Међутим,

¹¹ Гелер, М, Некрич, А, *Утопија на власти: Историја Совјетског Савеза*, Подгорица 2000, стр.587- 588

Хрушчовљево поступање са Пољском и Мађарском није наишло на одобравање у Кини која је страховала од зависности од Совјетског Савеза¹².

Брежњевљево време карактерише се тиме што се прекида са мерама које су биле на снази у време Хрушчова. Процес дестаљинизације био је прекинут. Упркос томе, овај период је због модернизације упамћен и као златно доба. Када је у питању спољна политика, време Брежњева познато је и као време детанта. Током шездесетих година главно поприште сукоба у односима Совјетског Савеза и Америке био је Вијетнам. Обе државе су, помажући једну од страна у рату, желеле да обезбеде утицај у том делу света. Поред тога, совјетска интервенција 1968. у Чехословачкој изазвала је и сукобе са другим државама, као што је Југославија. Након ових догађаја, Брежњев предлаже Програм мира 1969. године. Добри односи са европским државама остваривани су путем економске сарадње. Прва половина седамдесетих година указивала је на побољшање односа између СССР-а и Америке будући да су ове земље у том периоду потписале уговоре о ограничењу нуклеарног наоружања. Међутим, период мира прекинут је совјетским нападом на Авганистан 1979. године, што је поново угрозило односе Совјетског Савеза са Америком¹³.

На основу претходно реченог, видимо да се спољна политика Совјетског Савеза у датом периоду заснивала на томе да се одржи мир са спољним светом. Међутим, желела је и да задржи у оквиру свог блока државе које су већ биле прикључене. Интервенцијама је СССР желео да то осигура, што је доводило до осуда таквих поступака. Поред тога, настојала је и да друге државе, међу њима и Југославију, привуче свом блоку.

Непосредно након Другог светског рата спољна политика Југославије заснивала се блиском односу са Совјетским Савезом, будући да је Југославија била једна од земаља “народне демократије” које су се формирале под утицајем СССР-а. Међутим, после сукоба Југославије са Информбироом 1948, Југославија се током педесетих година окреће све већој сарадњи са западним земљама. У датом периоду Југославија се трудила да истакне

¹² The Cambridge History of Russia, Volume III - The Twentieth Century, ed. Ronald Grigor Suny, New York 2006, p. 283- 285

¹³ Исто, стр. 300- 307

свој пут социјализма. Такође, страховало се почетком педесетих да од напада СССР-а на Југославију, па се она из тог разлога везивала за европске земље и Америку која је у томе видела шансу у борби против Совјетског Савеза. После смрти Стаљина, Југославија прихвата Хрушчовљево иницијативу за помирење између две државе¹⁴.

Од времена оснивања Покрета несврстаних Југославија је морала да, као једна од водећих земаља овог покрета, пажљиво промислити како ће се позиционирати у односу на догађаје у свету, посебно када су у питању поступци Сједињених Држава и Совјетског Савеза. Током шездесетих година односи са земљама Западне Европе повољно су се развијали, посебно на економском плану. Што се тиче односа са Америком током шездесетих, оцењује се да су ове две земље биле у добрим односима иако се Југославија није слагала са америчком улогом у Вијетнамском рату. Совјетска интервенција у Чехословачкој 1968. представљала је један од догађаја који су од Југославије изискивали опрезност приликом одређивања свог места у односу на дату кризу¹⁵. Међутим, водећи људи у Југославији нису желели да тај догађај изазове трајне несугласице у односу са Совјетским Савезом, него да се успоставе мирни односи.

Крај шездесетих и прва половина седамдесетих година је период када се Југославија у својој спољној политици посебно окреће сарадњи са европским земљама, што се видело по успостављању дописничких служби и активности југословенских дипломата у европским градовима. Југославији је било битно да сарадњом са европским државама покуша да спречи интервенције два блока у Европи којима би међу осталим европским државама, била угрожена и сама Југославија. Уз то, истрајавала је у вођењу политике несврстаности. Организована је у Конференција несврстаних у Лусаки 1970. године на којој је предочено да ће земље припаднице Покрета несврстаних заједно иступати, учествовати у међународним акцијама и сарађивати економски. Прва половина седамдесетих била је обележена Титовим сусретима са државницима многих земаља, међу њима и са државницима Сједињених Држава и Совјетског Савеза. Што се тиче састанака

¹⁴ Dimić, Lj, *Jugoslavija i hladni rat: ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita 1944-1974*, Beograd 2014, str. 126- 127

¹⁵ Tripković, Đ, “Međunarodni položaj Jugoslavije i intervencija u Čehoslovačkoj”, *Istorija 20. veka*, br 1 (2008), str. 115-117

Тита и Брежњева, видимо да се остварују добри односи, да Совјетски Савез прихвата тврдњу Југославије о политици несврстаности као антимијеријалистичкој политици. Са друге стране, циљ састанка са Никсоном био је да се покаже да Југославија не представља део Варшавског пакта и да самостално делује¹⁶.

Југославија и две суперсиле од педесетих до седамдесетих година XX века

Односи Југославије и Америке у годинама после Другог светског рата нису били на завидном нивоу. Раздвајала их је идеолошка различитост. Југославија је у очима Америке виђена као још једна совјетска република. Од 1945. до 1947. Југославија је примала новчану помоћ УННРА-е, у чему је и Америка имала удела. Међутим, исте 1947. године, када је Маршаловим планом било предвиђена помоћ европским земљама, Југославија је била међу онима који су то одбили. У времену после 1948. Југославија мења своју политику према западним земљама. Све је чешћа економска и културна сарадња са овим земљама. Од 1949. Југославија почиње да прима и помоћ од САД у виду кредита, што је повољно утицало на развој југословенске привреде. Убрзо је почела да пристиже и војна помоћ. То је, са друге стране, одговарало Америци, будући да је у Југославији сада видела помоћ у броби против Совјетског Савеза. Међутим, помирење Југославије са СССР-ом имало је утицаја и на односе са Америком¹⁷.

Током педесетих година Југославија је остваривала већу сарадњу са западним земљама, а самим тим и са Сједињеним Државама. Југославија је тада од САД примила и економску помоћ. Добри односи са Америком нису се огледали само на пољу политике и економије, него и на пољу културе. Оно што је нарушило добре југословенско- америчке односе била је Конференција покрета несврстаних која се одржала у Београду септембра 1961. године. Наиме, било је веома битно какав ће став Тито у свом говору на конференцији заузети у односу на америчку и совјетску спољну политику. Када је у

¹⁶ Dimić, Lj, *Jugoslavija i hladni rat: ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita 1944-1974*, Beograd 2014, str. 364- 371; 379- 381

¹⁷ Vučetić, R, *Koka-kola socijalizam: Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulturešezdesetih godina XX veka*, Beograd 2012, str. 48- 50

питању Америка, Тито је говорио веома оштро о њеној политици, што је утицало на погоршање односа између Америке и Југославије. Са друге стране, у време одржавања конференције СССР је објавио да ће започети нуклеарне пробе, што се косило са пређашњим договором СССР-а са САД и Великом Британијом. Тито је током свог говора показивао разумевање за поступке Совјетског Савеза. Америчка реакција на Титову осуду политике САД била је уклањање Југославије са листе економски најповлашћенијих народа.¹⁸

Шездесете године се, осим када је у питању Конференција неврстаних у Београду, у односима Југославије и Америке карактеришу повољно и поред тога што се Југославија није слагала са америчком политиком у Вијетнамском рату. Када се десила интервенција у Чехословачкој, Америка је пружала подршку Југославији у истицању њене независности и страху од напада Совјетског Савеза. Добри односи наставили су се и почетком седамдесетих, што се огледало и у састанку Тита и Никсона 1970. године.¹⁹

После Другог светског рата, када у Југославији на власт долази Комунистичка партија, развој државе и друштва под утицајем је Совјетског Савеза. Држава се уређује по угледу на СССР доношењем Устава 1946. године. Спровођење колективизације и индустријализације били су неки од циљева које је требало остварити. Приступило се изградњи новог друштва на принципима заједништва. Образовни систем и култура су такође области које су биле саставни део обликовања новог друштва. Јаки утицаји Совјетског Савеза могли су се осетити и у овим сферама. Овакво стање ствари се мења након сукоба Југославије са Информбироом 1948. после кога се Југославија окреће све више сарадњи са западним земљама.

Односи између Југославије и Совјетског Савеза били су условљени спољнополитичким дешавањима у свету. Поред тога, догађаји везани за унутрашњу политику, као што је долазак Хрушчова на власт после смрти Стаљина, такође су имали утицаја на односе између две државе. Прекинути односи 1948. званично су били

¹⁸ Bogetić, D, "Pogoršanje jugoslovensko- američkih odnosa posle prvog samita nesvrstanih zemalja u Beogradu" *Istorija 20. veka*, br. 2 (2006), str. 75

¹⁹ Vučetić, R, *Koka-kola socijalizam: Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, Beograd 2012, str. 72- 76

обновљени 1955. године. Званичном обнављању односа претходио је састанак совјетских и југословенских књижевника који је требало да трасирају пут за помирење две државе. Совјетски Савез су 1954. посетили Добрица Ћосић и Марин Франичевић. Уследила је и посета Хрушчова Титу 1955. којом је озваничено поправљање односа између Југославије и СССР-а.²⁰ Оно што се може приметити је то да је Југославија настојала да у односу на СССР и остале социјалистичке земље истакне своју независност и издвојеност из Варшавског пакта, односно свој пут у социјализму. У приказивању себе свету Југославија је подвлачила жељу за сарадњом са свим земљама, без обзира на то да ли и ком блоку оне припадају. Са друге стране, Совјетски Савез се упорно трудио да Југославију на различите начине привуче свом блоку²¹.

Може се рећи да током шездесетих година, осим неслагања у вези са интервенцијом у Чехословачкој, међу Југославијом и Совјетским Савезом није било већих сукоба. Унутрашњеполитички догађај какав је била смена Ранковића 1966. године није пољуљао односе између две државе иако се сматрало да је Ранковић заслужан за добре односе Југославије са СССР-ом, за њихово приближавање, па би можда његова смена значила и одлучније окретање Југославије ка западним земљама²². Напад на Чехословачку 1968. је погоршао односе између две државе, будући да је Југославија осудила поступак Совјетског Савеза. Почетком седамдесетих година Совјетски Савез почео је да мења свој став о Покрету несврстаних. Могло би се рећи да је на то утицала политика детанта која је прокламовала побољшање односа између Совјетског Савеза и Америке. Такође, СССР је Покрет несврстаних везивао за борбу против империјализма и колонијализма, што је често истицано током сусрета Тита и Брежњева, што је био знак да Совјетски Савез подржава такву политику Југославије. Однос према Покрету несврстаних у Совјетском Савезу почео

²⁰ Edemski, B. A, Ninković, N. M, „Misija dobre volje“. Dobrica Ćosić na Drugom svesaveznom kongresu sovjetskih književnika (15-26. decembar 1954)", *Istorija 20. veka*, br. 2 (2019), str. 195

²¹ Bogetić, D, "Sovjetska politika prema Jugoslaviji tokom prve faze bipolarnog detanta", *Istorija 20. veka*, br. 2 (2014), str. 199- 200

²² Едемски, Б. А, "Иза кулиса совјетско- југословенских односа (јул- децембар 1966)", *Токови историје*, бр. 2 (2012), стр. 31- 33

је да се мења од XXIV Конгреса Партије 1971. године. СССР је у њему сада видео важан фактор у међународним односима²³.

*Културна политика Совјетског Савеза и Југославије од педесетих до
седамдесетих година XX века*

Културну делатност су у Совјетском Савезу контролисале институције које су осниване у време формирања државе. Једна од таквих институција је Главлит- Главна управа за литературу и уметност. Са друге стране, постојало је и тело које је контролисало позоришну и филмску уметност- Комитет за контролу репертоара основан 1923. године²⁴. Од времена Лењина сматрало се да је уметност, а посебно филмска уметност, најбоље средство за спровођење мера културне политике. На овај начин желело се да се у оквиру државе створи нови човек.²⁵

У историографији се сматра да је култура и размена тековина културе између две земље важно средство приликом комуникације и међусобног разумевања две земље, посебно ако се ради о земљама које се воде различитим идеолошким принципима. Совјетски Савез је остваривањем културних односа са западним земљама желео да супротну страну привуче свом систему, односно да остале земље повежу културу која има је представљена са идеологијом која је на власти. На тај начин подстакло би се повољно мишљење о Совјетском Савезу као држави.²⁶

Будући да је за време Стаљинове власти велики број људи, међу њима и уметника, страдао, Хрушчовљева власт је, може се рећи, донела олакшање. Дозвољено је и

²³ Bogetić, D, "Sovjetska politika prema Jugoslaviji tokom prve faze bipolarnog detanta", *Istorija 20. veka*, br. 2 (2014), str. 200

²⁴ Vučetić, R, *Monopol na istinu: partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*, Beograd 2016, str. 33- 34

²⁵ Peterson McDaniel, C, *American- Soviet Cultural Diplomacy: The Bolshoi Ballet's American Premiere*, Lexington Books 2015, p. 18

²⁶ Исто, стр. 17- 18

објављивање Солжењициновог дела *Један дан Ивана Денисовича* 1961. године. Међутим, власт се ипак није тако односила према свима, што се види на примеру Бориса Пастернака²⁷. Током Хрушчовљеве власти поново се организује Конгрес Савеза писаца који се пре тога састао 1934. године, као и Конгрес Савеза композитора. Такође, настају нови савези, као што је Савез уметника Совјетског Савеза. Међутим, и даље је култура била у служби идеологије. Важну улогу у културном животу овог периода имали су часописи *Новый мир* и *Октябрь* који су се залагали за истинито приказивање живота, а током Брежњевљеве власти наилазили су на препреке.²⁸

Од Брежњевљевог времена државни званичници нису се јавно изјашњавали о стању у култури, али је контрола над културном делатношћу била појачана. Власт је најавила поштрену идеолошку борбу. Стаљин се помињао у позитивнијем светлу. Уследило је хапшење писаца Јулија Данијела и Андреја Сињавског који су били оптужени за антисовјетску пропаганду у својим делима које су написали у иностранству. Након тога, 1969. године донета је Уредба о повећаној одговорности руководећих органа штампе, радија, телевизије, кинематографије, институција културе и уметности по питању идејно- политичког нивоа објављених материјала и репертоара. Ово је био знак да ће цензура бити поштрена²⁹. У литератури се сматра да је поштрење цензуре у држави повезано са страхом од губитка власти³⁰.

Као што је Совјетски Савез Југославији био модел када је у питању организовање државе, тако је Југославија по совјетском моделу организовала и делатност у култури. Од новембра 1944. године почела је филмска цензура., а следеће године оснива се и Друштво за културну сарадњу са Совјетским Савезом³¹. Непосредно након Другог светског рата

²⁷ The Cambridge History of Russia, Volume III - The Twentieth Century, ed. Ronald Grigor Suny, New York 2006, p. 281

²⁸ История русской культуры IX - XX вв. (ур. Л.В. Кошман), Москва 2002, стр. 418- 420

²⁹ Исто, стр. 440- 441

³⁰ Vučetić, R, *Monopol na istinu: partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*, Beograd 2016, str. 37

³¹ Милорадовић, Г, *Лепота под надзором: совјетски културни утицаји у Југославији 1945-1955*, Београд 2012, стр. 14

сарадња Југославије на пољу културе заснивала се у највећој мери на контактима са социјалистичким земљама. Код размене уметника више се водило рачуна о њиховој идеолошкој подобности, него о њиховом домету у уметности и стручности³².

У годинама након сукоба са Информбироом Југославија је почела да мења свој став према култури и према спровођењу културне политике. Званично је на Трећем пленуму ЦК КПЈ 1949. у реферату Милована Ђиласа најављен другачији однос према култури. Након тога, одржано је и Саветовање о пропаганди на културно- уметничком пољу у иностранству. Закључено је да је култура и представљање југословенске културе свету веома важно за стварање позитивне слике Југославије у очима других земаља. Окретање Југославије сарадњи са западним земљама, да ли на економском, научном или културном плану, као и сам сукоб 1948. помогли су да се на Југославију гледа као на социјалистичку земљу другачијег модела у односу на Совјетски Савез. Самим тим је слика о њој била позитивнија³³.

Приликом упућивања нижих инстанци о томе како спроводити мере које је Партија одобрила, не само у оквиру културне политике, већ и у другим областима који се тичу државе и друштва, најчешће није било јасно како их спроводити. Тумачење наредби било је, бар када су у питању културне делатности, препуштено самим уметницима и књижевницима који никада нису могли бити сигурни да ли су поступили како је наређено. Овакав начин рада Југославија је преузела од Совјетског Савеза³⁴.

Поред филма, позоришта и музике, књижевност је била још једна од области културе која је била од помоћи када је требало спроводити културну политику у оквиру државе, али и ван ње. Важну улогу у томе имала је Савезна комисија за културне везе са иностранством која је у сарадњи са Савезом књижевника Југославије и другим институцијама које су се бавиле културним делатностима, остваривала контакте међу

³² Perišić, M, Yugoslavia: The 1950 Ideological and Cultural Revolution, *The Balkans in the Cold War*, Rajak, S., Botsiou, K.E., Karamouzi, e., Hatzivassiliou, E. (Eds.), Palgrave MacMillan 2017, p. 286

³³ Перишић, М, “Велики заокрет 1950: Југославија у трагању за властитим путем: култура- ослонац, претходница и саставни део спољне политике”, у: *Писати историју Југославије: виђење српског фактора* (ур. Миле Бјелајац), Београд 2007, стр. 241-237

³⁴ Милорадовић, Г, *Лепота под надзором: совјетски културни утицаји у Југославији 1945-1955*, Београд 2012, стр. 19

југословенским и књижевницима из иностранства. Најчешће су југословенски књижевници остваривали контакте са европским књижевницима. Сарадња са западним земљама била је појачана у време када су односи Југославије и Совјетског Савеза били прекинути. Најслабија сарадња била је са несврстаним земљама. Када је у питању сарадња југословенских књижевника са осталим социјалистичким земљама, контакти су се уређивали уговорима о сарадњи, док са другим земљама то није био случај. Такође, уређивало се и то која ће се књижевна дела слати у иностранство, приказивати на изложбама³⁵.

Књижевност у Совјетском Савезу и Југославији после Другог светског рата

Други светски рат је Совјетском Савезу омогућио контакте са западним земљама. Међутим, када се рат завршио, Централни комитет Партије издао је резолуцију која предочила да је социјалистички реализам и даље на снази. Идеолошке неутралности неће бити, уметности ради уметности, а ни сарадње са Западом. Ове мере су се односиле и на књижевност. Тада су часописи *Звезда* и *Лењинград* били цензурисани, будући да су оптужени да су објављивали дела Михаила Зошченка и Ане Ахматове. Такође, ово је време када се води борба против оних (називани су космополитима) који пишу о утицајима на књижевност у Совјетском Савезу која потиче из других земаља.³⁶

Књижевност је, као једна од области културе која је требало да помаже у пропагирању вредности комунизма у оквиру и ван државе, била институционализована. Књижевници су морали бити чланови Савеза совјетских писаца чији је званични лист била *Литературная газета*. Чланство је омогућавало писцима објављивање њихових дела. Међутим, то се могло остварити само ако књижевник поступа у складу са мерама које је задала Партија. Штампање и издавање књижевних дела контролисао је Главлит. Међутим, и поред Главлита, уредника и издавача, један од цензора књижевних дела је био

³⁵ Селинић, С, *Књижевна дипломатија: међународна сарадња југословенских писаца од средине педесетих до краја седамдесетих година 20. века*, Београд 2019, стр. 8-9

³⁶ *The Cambridge History of Russian Literature*, ed. C. A. Moser, Cambridge University Press 2008, p. 509-510

и сам аутор који је, да не би дошао у немилост власти и да би му дело уопште било објављено, требало да приликом писања поступа по врло нејасним упутствима о томе како и о чему писати³⁷. Књижевна дела која одлуком власти нису могла бити објављена свој пут до читалаца налазила су путем самиздата. Време после Стаљинове смрти разликовало се и по томе што је у време Хрушчова становништву Совјетског Савеза у одређеној мери била доступна и књижевност западних земаља. Како би се одржавале везе са западном књижевношћу, 1955. године основан је и часопис *Иностранная литература* који је излазио једном месечно и постао популаран међу читаоцима.³⁸

У годинама непосредно после завршетка рата настајала су књижевна дела која су величала Совјетски Савез и Стаљина и била видно антизападно настројена. Овакав је случај са делима Константина Симонова као што је *Руско питање*. Са друге стране, било је и писаца чији се радови у историји књижевности сматрају вредним, за разлику од претходних за које се каже да су једино служили пропагирању идеологије. Валентин Катајев, Валериј Гросман, као и Леонид Леонов спадају у другу групу аутора³⁹.

Крај Стаљинове власти, а почетак Хрушчове у књижевности се обично означава објављивањем дела *Отцање* Иље Еренбурга. У време власти Хрушчова настајала су књижевна дела која су тежила томе да друштво прикажу што реалније, посебно живот обичних људи. Описивани људи нису били приказивани као хероји, нису били идеализовани. Један од таквих примера су приповетке Валентина Овјечкина у којима је он настојао да прикаже проблеме руковођења сеоским домаћинством⁴⁰. Такође, ово је и време рехабилитација људи који су се замерили Стаљиновом режиму. Међу њима било је и књижевника. Њихово рехабилитовање подстицало се и писањем мемоара којима су се отварале теме о којима се раније није смело говорити. Међутим, то није значило да ће

³⁷ История русской культуры IX - XX вв. (ур. Л.В. Кошман), Москва 2002, стр. 417

³⁸ The Cambridge History of Russian Literature, ed. C. A. Moser, Cambridge University Press 2008, p. 523

³⁹ Исто, стр. 512-513

⁴⁰ История русской культуры IX - XX вв. (ур. Л.В. Кошман), Москва 2002, стр. 432-433

дела свих аутора бити објављена. Пример је *Доктор Живаго* Бориса Пастернака, дело које је 1958. године добило Нобелову награду, али у Совјетском Савезу није било објављено⁴¹.

Рад југословенских књижевника био је, као и у Совјетском Савезу, био усмераван од стране државне институције - Савеза књижевника Југославије који је имао и свој званични лист- *Књижевне новине*. Важност књижевних часописа у културном животу, како Совјетског Савеза, тако и Југославије, огледа се и у сукобима који су се водили путем објављивања текстова у њима. Наиме, пре него што се и на нивоу Партије од педесетих променио однос према култури, међу књижевницима у Југославији трајао је сукоб који је почео још двадесетих година XX века. Радило се о томе да се желела наметнути званична уметност која је требало да важи за све комунисте. Овој тенденцији Комунистичка партија пружала је подршку. Насупрот њима били су уметници и књижевници који су заступали модерне правце. Борба између модерниста и реалиста водила се путем објављивања текстова у књижевним часописима *Дело* и *Савременик*. Сукоб се званично завршио 1952. године, али то свакако није значило да више није било писаца и уметника који су се залагали за наметање званичне уметности⁴².

У делима која нам говоре о развоју књижевности у Југославији после Другог светског рата сматра се да су писци, будући да су били под утицајем идеологије, стварали дела која се не могу сматрати духовно најбогатијим. Од педесетих година код књижевника се може приметити већа слобода у стваралаштву и различитост у тематском погледу. Књижевници су непосредно после Другог светског рата углавном писали о темама као што су рат, пожртвовање, хероизам и увек су ликови били представници радничке класе или сељаштва. Неки од аутора, као што су Бранко Ћопић, Ерих Кош и Михаило Лалић, и пре Другог светског рата писали су дела која се сврставају у социјално ангажовану литературу, па су после рата наставили са таквим радом. Међутим, погрешно би било рећи

⁴¹ The Cambridge History of Russia, Volume III - The Twentieth Century, ed. Ronald Grigor Suny, New York 2006, p. 281

⁴² Милорадовић, Г, *Лепота под надзором: совјетски културни утицаји у Југославији 1945-1955*, Београд 2012, стр. 100-105

да је стваралаштво у књижевности било условљено само политичким и друштвеним дешавањима⁴³.

Оно што је било карактеристично за књижевност током четрдесетих и педесетих година је да је поред приповетке, роман био посебно доминатна форма у којој су писци приказивали догађаје из националне прошлости. Међу овим ауторима је и Добрица Ћосић. Током шездесетих година било је аутора који за теме својих романа нису узимали догађаје из прошлости, нису говорили о рату и хероизму. После тога, током седамдесетих и осамдесетих историјски роман поново постаје доминантан у послератној књижевности.⁴⁴

II. Лични однос југословенских и совјетских књижевника кроз међусобне посете и однос два савеза књижевника

Однос Савеза југословенских књижевника и Савеза совјетских писаца

Да бисмо одговорили на питања какав је био однос југословенских и совјетских књижевника у датом периоду, шта је утицало на остваривање или губљење међусобних контаката, зашто су одређена дела превођена и издавана и зашто су одређени писци били део делегација које су путовале у другу земљу, требало би прво обратити пажњу на сарадњу између савеза књижевника Југославије и Совјетског Савеза од које су зависили контакти књижевника. Такође, видећемо у виду којих активности се испољавала сарадња два савеза.

Будући да су односи југословенских књижевника са писцима из Источне Европе, а самим тим и са совјетским писцима углавном били засновани на контактима који су успостављани преко савеза књижевника обе земље, говорићемо о раду и међусобном односу ове две институције. Савези књижевника били су задужени, када је у питању сарадња са другим државама, за уговарање посета делегација књижевника, као и дистрибуцију књижевних дела у иностранство. Сарадња са социјалистичким државама

⁴³ Палавестра, П, *Послератна српска књижевност 1945-1970 и њена историја*, Београд 2012, стр. 249-250

⁴⁴ Деретић, Ј, *Историја српске књижевности*, Београд 1996, стр. 157- 164

била је дефинисана уговорима⁴⁵. Савези књижевника су такође организовали конгресе који су, између осталог, служили и томе да се јавности предоче званични ставови којима ће се руководити у даљем раду. Међутим, на тај начин су се могли и погоршати односи са савезом друге државе. Рад савеза књижевника обе државе трпео је утицаје унутрашње и спољне политике, па је и њихов међусобни однос често зависио од односа Југославије и Совјетског Савеза. Међутим, није увек тако било. Поред утицаја политичких догађаја на сарадњу два савеза, видећемо да ли у изворима постоји назнака да је било утицаја друге врсте.

Један од задатака савеза књижевника био је да у сарадњи са другим институцијама приближи књижевност своје државе оној другој. У изворима се, посебно од 1955. године када су Југославија и Совјетски Савез обновили односе, наводи да становништво, а ни књижевници не познају довољно књижевност друге државе. Представници југословенске амбасаде, али и сами књижевници, стекли су такав утисак када су били у контакту са совјетским књижевницима, или када су се сусретали са текстовима у часописима. Сматрали су да се рад југословенских књижевника, али и институција као што је Савез књижевника Југославије, посматра и обрађује површно⁴⁶. Такође, оно што се може приметити је да од отопљавања односа Југославије и Совјетског Савеза књижевници, али и представници руководства Савеза књижевника изражавају све већу спремност да се што боље упознају са књижевношћу друге земље, да више раде на преводу и издању књижевних дела⁴⁷.

Оно што се може закључити на основу извора је да два савеза приликом прављења планова за сарадњу посебно воде рачуна о реципроцитету. Такође, оба савеза су била у контакту са државним институцијама са којима су се саветовале о томе како треба поступати у сарадњи са другом страном. У случају Савеза књижевника Југославије то су Амбасада Југославије у Москви, Државни секретаријат за иностране послове, Комисија за

⁴⁵ Селинић, С, *Књижевна дипломатија: међународна сарадња југословенских писаца од средине педесетих до краја седамдесетих година 20. века*, Београд 2019, стр. 47

⁴⁶ Дипломатски архив Министарства спољних послова Србије (ДАМСП), ПА, 1955, СССР, Ф- 62, 416602

⁴⁷ Архив Југославије (АЈ), 498, Савез књижевника Југославије, ф. 33, Састави и извештаји делегација о појединим земљама

културне везе са иностранством. Доступни извори показују нам да су представници Савеза совјетских књижевника током педесетих година у неким случајевима заобилазили консултовање са Савезом књижевника Југославије по питању тога која би књижевна дела са југословенског простора требало издати у Совјетском Савезу, већ су се окретали југословенској амбасади у Москви. Амбасада је у одговору на та питања упућивала на Савез књижевника као стручнији у вези са издавањем дела⁴⁸.

О сарадњи између два савеза говори нам и учесталост посета књижевника и других активности које су биле предвиђене у почетку годишњим, а онда и двогодишњим уговорима о сарадњи. Педесете године се, за разлику од шездесетих и седамдесетих, истичу по мањем броју међусобних посета књижевника, почевши од посете Добрице Ћосића и Марина Франичевића који су 1954. године посетили Совјетски Савез и тиме отпочели отопљавање односа између две државе. Такође, посебно се крај педесетих година издваја по томе што су изостале посете књижевника, али и друге планиране активности, као што је југословенска изложба књиге у Совјетском Савезу, због усвајања Програма СКЈ и негативне реакције Совјетског Савеза на тај догађај. Када су у питању шездесете и седамдесете године, видимо да се посете одржавају чешће, у оквиру културних манифестација, али и ван њих⁴⁹. Утицај политичких догађаја ада је у питању организовање посета књижевника, као и културних манифестација, као што су изложбе књига, види се онда када је било потребно сачинити уговор о сарадњи. Наиме, представници југословенског савеза су током 1969. године сматрали да се по питању сарадње ништа конкретно не може предложити, будући да ни Савез совјетских књижевника није био позитивно расположен према Југославији због критика које је упутила на рачун интервенције у Чехословачкој⁵⁰. Видимо да су овакви догађаји кочили сарадњу две земље. Што се тиче квалитета тих посета које треба да допринесу познавању књижевности, о томе ће се више говорити у наредним поглављима.

⁴⁸ ДАМСП, ПА, 1955, СССР, Ф- 64, 415304

⁴⁹ Селинић, С, нав. дело, стр. 49-56; 64

⁵⁰ АЈ, 498, Ф- 25, Међународна сарадња,преписка са Комисијом за културне везе са иностранством

Приликом састанака представника савеза књижевника обе државе, југословенска страна имала је утисак да је Савез совјетских књижевника посебно од шездесетих година био отворен за проширење сарадње. Током шездесетих година видимо да Савез књижевника СССР жели да себи приближи савезе свих социјалистичких земаља, укључујући и Савез књижевника Југославије. Наиме, приликом састанка Заједнице европских писаца у Лењинграду поводом разговора о проблемима савременог романа, Савез књижевника Совјетског Савеза искористио је прилику да на посебан састанак позове представнике савеза социјалистичких земаља. Истицала се жеља да се сарадња на пољу књижевности ојача, да се савези међусобно обавештавају о својим акцијама, као и да се међусобно усклађују у поступцима. Југословенска делегација сматрала је да Савез совјетских књижевника покушава да овим путем увуче југословенске писце у лагер. Ово је један од низа случајева када су југословенски представници истицали посебно, југословенско схватање социјализма, а самим тим и свој пут када је у питању књижевност

51

У наредним пасусима говорићемо о проблемима са којима су се два савеза књижевника сусретала приликом сарадње. Наиме, убрзо након отопљавања односа између две земље уследили су сукоби поводом интервенције у Мађарској, а касније поводом усвајања Програма СКЈ 1958. године. О програму Савеза комуниста Југославије усвојеном у Љубљани 1958. у *Књижевним новинама* говори се веома похвално. Говори се о томе како се њему у свету придаје велика пажња и преводи се на стране језике. Такође, кроз читав чланак истиче се слобода, напредак у стваралаштву који су прокламовани Програмом. Међутим, на Конгресу Савеза совјетских писаца овај програм је критикован и назван ревизионистичким. У одговору на совјетске критике Чедомир Миндеровић је написао текст за *Књижевне новине* у коме говори о претходно реченом⁵². Ово нам је један од показатеља да однос између два савеза књижевника у овом периоду није био добар. На конгресима савеза писаца могли су се показати званични ставови државе по питању идеологије, културе и књижевности у овом случају. На Конгресу Савеза совјетских писаца

⁵¹ АЈ, 559, Савезна комисија за културне везе са иностранством, Ф- 75, Књижевност и издаваштво 1963.

⁵² "Антиревизионистичке ламентације на Конгресу совјетских писаца", *Књижевне новине*, 03. 07. 1959.

Југославија је оптуживана за ревизионизам. Наводила су се имена југословенских писаца чији се рад одобравао, као и оних чија су се дела оштро критиковала. Посебно нам је интересантан Трећи конгрес савеза совјетских писаца на коме се отворено критиковала југословенска књижевност. Југословенски књижевници, али и представници Савеза совјетских књижевника истицали су потребност слободе у стваралаштву писаца, оштро је критикована цензура. Међутим, видимо да се и у Југославији нису увек примењивали прокламовани принципи када су у питању књижевност и култура уопште. Наиме, недостатак слободе у стваралаштву, цензурисање дела из области уметности и књижевности били су присутни и у Југославији, посебно крајем шездесетих и током седамдесетих година.⁵³

Угрожавање сарадње ове две институције значило је и смањење контаката између књижевника. Наиме, током боравка Александра Вуча у Совјетском Савезу, који је у то време био на челу Савеза књижевника Југославије, у циљу побољшања односа између два савеза, Ида Радволина, која се налазила на месту функционера Совјетског савеза писаца, објавила је чланак у часопису *Новый мир*. Тај чланак је, према писању југословенске амбасаде у Москви, био уперен против стања у југословенској књижевности и култури уопште. Амбасада је сматрала да Савез југословенских књижевника треба да уложи протест совјетском савезу. Овај чланак претио је даљој сарадњи југословенских и совјетских књижевника, будући да су већ тада, крајем педесетих и на почетку шездесетих сарадња контакти књижевника били малобројни услед насталих сукоба⁵⁴.

Лоши односи између два савеза били су подстицани и неизвршавањем обавеза које су биле предвиђене уговорима. Наиме, у годинама након поновног успостављања односа између две државе, дешавало се да се на плану културе и образовања не извршавају све тачке предвиђене уговором. Отказивани су концерти, као и изложбе књига. Према уговору, требало је да се 1958. у три града Совјетског Савеза одржи изложба југословенске књиге. Међутим, совјетска страна је стално одлагала њено одржавање

⁵³ Vučetić, R, *Monopol na istinu: partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*, Beograd 2016, str. 21

⁵⁴ ДАМСП, ПА,1960, СССР, Ф- 128, 433153

наводећи различите разлоге. Испоставило се да су материјали са Седмог Конгреса СКЈ представљали препреку у томе. Југословенска страна била је упорна у томе да се и политичка литература укључи у изложбу. Сматра се да совјетска страна није желела да свом становништву прикаже став других држава о социјализму који се разликује од онога што се у Совјетском Савезу пропагира⁵⁵.

На основу извора можемо закључити да проблеме у остваривању сарадње нису стварала само питања политичке природе. Савези књижевника били су задужени да размењују литературу, књижевна дела како би подстакли превођење истих у иностранству. Међуим, то се није одвијало редовно, па је друга страна обично негодовала у међусобној преписци. На такав проблем наилазило се и током педесетих, али и током шездесетих година. Представници Савеза совјетских писаца су разлоге за то налазили и у инерцији, али и у томе што југословенски савез није доследан у достављању литературе⁵⁶. Проблеме у односима на институционалном нивоу стварало је и совјетско неприступање Бернској конвенцији. То је био разлог због кога југословенски, али и совјетски писци нису примали хонораре за превођење својих дела у другој држави. Савези су покушавали да то реше отварањем посебног фонда из кога би се узимала новчана средства и писцима служила приликом посете. Међутим, извори не указују на то да је оваква акција заживела⁵⁷.

Савези књижевника били су задужени и за обезбеђивање дневница писцима који посете њихову државу. На основу извора видимо да је било проблема са обе стране. Дешавало се да писци не добију довољну суму новца, што је само један од разлога који би могао да утиче на стварање лошег утиска о одређеној земљи. Један од примера нам је лош третман Леонида Леонова који је дошао у посету Југославији 1956. године, као и посета Меше Селимовића Совјетском Савезу 1964. године о којој он говори у негативном светлу по питању новчаних средстава намењених делегатима⁵⁸.

⁵⁵ Докнић, Б, *Културна политика Југославије 1946-1963*, Београд 2013, стр. 275

⁵⁶ АЈ, 559, Ф- 75, Књижевност и издаваштво 1963.

⁵⁷ ДАМСП, ПА, 1956, СССР, Ф- 92, 42157

⁵⁸ АЈ, 498, Ф- 33, Састави и извештаји делегација о посетама појединим земљама

О односу два савеза може се закључити и на основу текстова писаних у новинама и часописима који су званични представници савеза књижевника. Један од примера који показује утицај политичких догађаја на књижевност, као и на однос званичних представника, је и текст објављен у *Књижевним новинама* априла 1969. године. Наиме, будући да је југословенска власт осудила совјетску интервенцију у Чехословачкој августа 1968. године, у складу са тим понашао се и Савез књижевника Југославије који је у *Књижевним новинама* у преводу на српски објавио отворено писмо Савеза словачких писаца у коме се негодује по питању совјетског односа према чехословачким писцима који се огледао у оштрој критици. Овим путем је и Савез књижевника Југославије показао свој став о совјетској политици и односу према књижевницима⁵⁹. Такође, могли бисмо рећи да нам о односу књижевника две државе говори и то колико се често у новинама и часописима објављују текстови везани за књижевност других држава. Када погледамо бројеве *Књижевних новина* за 1969. годину, можемо приметити да је много више бројева који не садрже ниједан текст везан за књижевност Совјетског Савеза, него што је то случај са осталим бројевима. Можемо претпоставити да су политички догађаји, у овом случају интервенција у Чехословачкој, утицали на овакву појаву.

Југословенска штампа позитивно се изражавала о Конгресу совјетских писаца одржаном 1971. године, посебно истичући излагања књижевника млађе генерације, као што је Јевтушенко који је и раније био хваљен и истицан од стране југословенских књижевника. Такође, као позитивно се оцењује и сматра да у совјетској књижевности сада има места и за оне књижевнике на које се у Совјетском Савезу није увек позитивно гледало и који су отворено критиковали недостатке у књижевности Совјетског Савеза⁶⁰.

На основу претходно реченог могли бисмо рећи да се сарадња између Савеза књижевника Југославије и Савеза совјетских писаца у посматраном периоду одвијала променљивим интензитетом. Политички догађаји видно су утицали на сарадњу два савеза писаца, а самим тим и на контакте и односе књижевника. Ако се осврнемо хронолошки, видимо да се након обнављања сарадње током 1954. и 1955. године у виду пар посета

⁵⁹ “Отворено писмо савезу совјетских писаца”, *Књижевне новине*, 12. 04. 1969.

⁶⁰ “Пети Конгрес књижевника СССР-а”, *Књижевне новине*, 16. 7. 1971.

књижевника током године односи убрзо погоршавају, посебно од 1958. године услед раније наведених политичких догађаја. Шездесете и почетак седамдесетих карактеришу се проширењем сарадње између два савеза. озбиљних прекида сарадње и сукоба није било и поред сукоба на политичком нивоу као што је интервенција у Чехословачкој. Међутим, и тада су представници савеза били обазриви приликом сарадње и упућивали позитивне, али и негативне критике другој страни. Такође, видимо да је Савез југословенских књижевника истрајавао у томе да приликом сарадње са Савезом совјетских књижевника истакне да не жели да буде део лагера, као и да се разликује у томе што је у југословенском стваралаштву заступљена слобода која, могли бисмо рећи, није у пракси увек примењивана. Делатност ова два савеза у сарадњи са осталим државним институцијама утицала је на развој посета књижевника, издавачку делатност, организовање културних манифестација, а и на саме контакте књижевника.

Међусобне посете југословенских и совјетских књижевника и њихова улога у политичким односима две државе

У овом потпоглављу биће речи о међусобним посетама југословенских и совјетских књижевника. Говорићемо о томе како су политички догађаји утицали на њих и на саму њихову важност у међусобним односима. Поред тога, биће речи и о њиховој сврси и да ли је она била испуњена, као и о томе какав је био однос према посетиоцима који је свакако утицао на њихове ставове и утиске о посети и држави коју су посетили.

Када се говори о међусобним посетама књижевника, не треба изоставити посету Добрице Ћосића и Марина Франичевића Совјетском Савезу 1954. године да би присуствовали конгресу Савеза совјетских писаца. Важно је споменути ову посету будући да је она представљала увод у отопљавање односа Југославије и Совјетског Савеза, што нам показује њен политички значај.⁶¹ Увидом у архивску грађу сазнајемо да се настојало да се као гости позову познати књижевници, како са југословенске, тако и са совјетске

⁶¹ Edemski, B. A, Ninković, N. M, „Misija dobre volje“. Dobrica Ćosić na Drugom svesaveznom kongresu sovjetskih književnika (15-26. decembar 1954)“, *Istorija 20. veka*, br. 2 (2019), str. 195

стране. Југословени су желели да им гости буду Леонид Леонов или Иља Еренбург, док су Совјети тражили да то буду Иво Андрић или Мирослав Крлежа. Међу познатијим и поштованим југословенским књижевницима у Совјетском Савезу, посебно током седамдесетих година, налазила се и Десанка Максимовић. Радо је примана у посету, а и њен рад био је позитивно критикован од стране совјетских критичара и књижевника⁶². Што се тиче састава делегације која је кретала на пут, видимо да се, барем са југословенске стране, није увек водило рачуна о томе ко ће бити члан делегације. О томе се расправљало онда када односи између две државе нису били повољни, па се тражило да међу југословенским писцима буду они који се могу носити са политичким питањима које ће добијати приликом боравка у Совјетском Савезу⁶³.

У првој половини 1956. године Совјетски Савез посетили су Братко Крефт и Ели Финци. *Литературная газета* извештава о томе шта су све посетили у СССР-у, као и о састанцима са књижевним критичарима, преводиоцима југословенске књижевности и о њиховим разговорима о савременој књижевности у Југославији.⁶⁴ У октобру 1956. године Совјетски Савез посетили су Миле Клопчич, Бранко Ћопић, Вјекослав Калџић, Иван Потрч и Димитар Митрев. О њиховој посети *Литературная газета* даје нам вест о њиховом доласку и кратку информацију о томе да су водили разговоре са представницима Савеза совјетских књижевника. Такође, у оквиру датог текста дају се и кратке информације о посетиоцима⁶⁵. Југословенски посетиоци добили су прилику да, према чланку објављеном у овим новинама, говоре о интересовању у Југославији за совјетску књижевност и превођењу дела са руског језика. Такође, истакнута су и југословенска дела која би се у преводу могла издати у Совјетском Савезу. Поред тога, видимо да се разговарало о рамени теоријских чланака између књижевно-уметничких часописа две земље. Чланак

⁶² “Совјетски критичар о Десанки Максимовић”, *Књижевне новине*, 27. 2. 1971.

⁶³ АЈ, 498, Ф- 33, Записници, извештаји и материјали Комисије и Одбора за везе са иностранством; састави и извештаји делегација са пута у иностранство 1962- 1969.

⁶⁴ “Југославские писатели в Москве”, *Литературная газета*, 24. 4. 1956.

⁶⁵ “Југославские писатели в Москве”, *Литературная газета*, 9. 10. 1956.

нам не износи даља мишљења о овој посети.⁶⁶ Када се говори о међусобним посетама књижевника о којима се говори у новинама и часописима са којима смо се сусрели, не можемо увек много закључити о њиховом међусобном односу само на основу датих чланака будући да су неки од њих претежно информативне природе. Ови чланци преносе нам имена писаца који су се сусретали, места која су обилазили⁶⁷. На основу извора не можемо закључити да ли је свака посета имала политичког значаја или је само била део испуњавања уговора о сарадњи. За неке од посета можемо само пронаћи податке информативне природе, односно информације о томе ко је и када путовао у одређену земљу без детаљнијих података о томе. Међутим, постоје и оне посете за које су се пажљиво бирали делегати и које су самим тим имале важну улогу у односима две земље.

Три недеље у Југославији током 1956. године провели су совјетски писци Леонид Леонов, Петрус Бровка, Валентин Овјечкин и Борис Лаврењев. На основу извештаја о овој посети закључујемо да боравак у Југославији није могао на совјетске писце да остави повољан утисак. Наиме, у међусобном разговору југословенски писци настојали су да истакну везу између промена у совјетској политици и оних у совјетској књижевности. Разговор о социјалистичком реализму свео се, како се у извештају наводи, на политизирање. Такође, истиче се и да гости нису били заинтересовани за дубље разговоре. Ово нам потврђује и извештај Добрице Ћосића који је присуствовао састанцима са совјетским књижевницима. Његов је утисак да су посетиоци били више туристички расположени.⁶⁸ Оно што се може приметити у односу између књижевника приликом њихових посета је свакако питање слободе стваралаштва и напретка у односу на претходне периоде. Ово се може приметити и када је у питању већ поменута посета Леонова, Бровке, Овјечкина и Лаврењева Југославији и разговор који је са њима вођен у Удружењу књижевника Србије⁶⁹.

⁶⁶ “Встречи с югославскими писателями”, *Литературная газета*, 27. 10. 1956.

⁶⁷ “Встречи с югославскими гостями”, *Литературная газета*, 24. 6. 1961.

⁶⁸ ДАМСП, ПА, 1956, СССР, Ф-92, 417051

⁶⁹ “Сусрет са совјетским књижевницима у Удружењу књижевника Србије”, *Књижевне новине*, 30. 9. 1956.

Будући да је однос између Југославије и Совјетског Савеза захладнео крајем педесетих година због Седмог конгреса КПЈ, то је утицало и на сарадњу савеза књижевника ових земаља. Почетком шездесетих Совјетски Савез желео је да поправи односе. Наиме, због захлађења односа изостале су међусобне посете књижевника. Због тога су чланови Савеза совјетских књижевника у разговору са представницима југословенске амбасаде у Москви априла 1960. године изразили жељу да приме делегацију југословенских књижевника. На основу навода да би желели да их посети неко од истакнутих чланова Савеза југословенских књижевника, као што су Крлежа, Андрић или Вучо могли бисмо закључити да се тиме желело показати чврсто пријатељство два савеза, а и две земље, будући да једна страна ангажује своје најистакнутије писце за посету.⁷⁰

У извештајима књижевника о њиховим посетама Совјетском Савезу, као и о совјетским посетама Југославији, наилазимо на информације о томе како су југословенски књижевници умели да разговоре са совјетским књижевницима учине непријатним тако што ће им постављати питања политичке природе. Стекли бисмо утисак на основу извора да је то резултат необавештености књижевника или предрасуда које они имају о Совјетском Савезу, раније оформљених мишљења. Међутим, наилазимо и на препоруку Државног секретаријата иностраних послова из 1961. у коме се наводи да је потребно да југословенски културни радници који ступају у контакт са представницима источноевропских земаља бележе разговоре, не само о техничким стварима, већ и о запажањима и политичким разговорима. Такође, потребно их је упућивати на политичке разговоре⁷¹. Ово нас наводи да је можда један од узрока разговора политичке природе свакако и наређење више инстанце, а не само производ необавештености и предрасуда. Међутим, ово је само један документ на који смо наишли а који говори о томе. Такође, не можемо бити сигурни колико се ова препорука поштовала, с обзиром на то да немамо увид у све разговоре које су књижевници водили.

Један од позитивних извештаја о посети Совјетском Савезу тиче се посете југословенске делегације коју су чинили Оскар Давичо, Јуре Каштелан, Хусеин

⁷⁰ ДАМСП, ПА 1960, СССР, Ф-128, 410737

⁷¹ АЈ, 559, Ф-49, Везе са СССР-ом 1961-1965.

Тахмишчић, Тоне Павчек и Гане Тодоровски јуна 1961. године. Позитивне оцене ове посете показују нам наводи да су и југословенска делегација и амбасада задовољни посетом. Наиме, разговори који су вођени са Сурковим, Романовом, Вознесењским о проблемима песничког стваралаштва били су успешни. Интересовање за излагања делегата показали су посебно млади совјетски књижевници. Југословенским делегатима указана је пуна пажња. Такође, размењени су и спискови са делима која се препоручују за превођење. Обећано је и да ће совјетски писци посетити Југославију до краја године.⁷² О овој посети говорило се и у новинама *Литературная газета*, мада на информативном нивоу. Овај нам извештај показује да се, када је у питању састав делегације, ипак и овде води рачуна о заступљености представника свих република колико је то могуће, будући да ово није једини састав делегације који нас упућује на овакву мисао. Такође, видимо да су овде југословенски књижевници имали прилике да се сретну са младим књижевницима Совјетског Савеза, што нису могли у неким каснијим посетама, као што је то посета југословенских књижевника на челу са Мешом Селимовићем. Можда бисмо могли рећи да су овакве ситуације повезане и са политичким стањем у земљи. Наиме, посета југословенске делегације јуна 1961. одржала се у време када су односи Југославије и Совјетског Савеза били повољни. Такође, и однос према младим совјетским књижевницима, као и књижевницима који су означени као напредни, модернисти и према којима је однос био негативан у Стаљиново време, били су боље третирани у време Хрушчовљеве власти. Са друге стране, посета југословенске делегације новембра 1964. десила се непосредно након што је после Хрушчова на власт у Совјетском Савезу дошао Брежњев. Могли бисмо рећи да је управа Савеза совјетских књижевника била опрезнија, па није допуштала сусрете Југословена са студентима и младим совјетским књижевницима, што се и види из Селимовићевог извештаја.

Посете које су се организовале нису се могле увек испунити. Један од разлога који условљава ове поступке представљају и политички догађаји. Друга половина 1961. године је за Југославију била значајна и по одржавању Конференције несврстаних у Београду у септембру. То је било и време када је требало да Југославију посети и совјетска делегација

⁷²Исто.

књижевника. У изворима се наводи да се жели да ова посета буде значајна и да совјетска делегација жели да остави утисак. Из тог разлога значајно им је и да убудуће Совјетски Савез посећују истакнути југословенски аутори, међу којима и Мирослав Крлежа. Оно што је у више наврата одлагало ову посету совјетских књижевника, међу којима је требало да буде и Максим Рилски, је управо Београдска конференција. Совјетска делегација чекала је упуте у вези са конференцијом⁷³. Ова делегација успела је да посети Југославију у јануару 1962. године. Састав делегације чинили су Максим Рилски, Гамзатов, Рождественски, Андреј Малишко, као и Александар Ромањенко и критичарка Книпович. Извештај о овој посети упућује нас на закључак да је посета позитивно утицала на сарадњу будући да је размењена литература, вођени су разговори о будућој сарадњи, посебно у области преводилачке делатности.⁷⁴

Позитиван утисак о посети Совјетском Савезу имамо и у извештају о посети књижевника Инголича, Божића, Солева и Јеремића током 1962. године. Инголич у свом извештају говори о љубазности, отворености за сарадњу, разговорима са књижевницима и уредницима часописа. Такође, сматрају да је југословенска делегација добила одличан публицитет. О истом путовању имамо и извештај Божића пун критика, али на рачун југословенске делегације. Наиме, он као проблем види то што у делегацији није било људи који говоре руски језик. Такође, пропуст Југословена је и то што се наводно у Совјетском Савезу издају дела југословенског писца Стијенског за кога југословенска делегација није чула. Поред тога, Божић је сматрао да би требало превести неколико дела совјетских младих писаца због процеса дестаљинизације у друштву, али и у Савезу књижевника. Такође, видимо да се и за наредне посете као делегати предлажу млади књижевници.⁷⁵

Сарадњи књижевности две државе могу да допринесу и сусрети представника књижевних часописа и новина. Често су то сами књижевници. На основу извора које имамо не можемо увек да закључимо да ли је сусрет помогао побољшању сарадње. Наиме,

⁷³ АЈ, 559, Ф-73, Књижевност и издаваштво 1961.

⁷⁴ АЈ, 498, Ф- 36, Посете 1959-1963.

⁷⁵ АЈ, 559, Ф-74, Књижевност и издаваштво 1962.

неки од описа оваквих сусрета које можемо наћи у *Књижевним новинама* наводе бројне сусрете представника *Књижевних новина* Танасија Младеновића са различитим совјетским књижевницима и представницима књижевних часописа. Текст нам даје веома позитиван утисак о овим сусретима. Међутим, само на основу набрајања сусрета и позитивног укупног утиска не можемо много закључити⁷⁶.

Туристички карактер посета се константно у извештајима југословенских књижевника истицао као проблем у односу између две државе. У изворима се види да су одређени представници Савеза југословенских књижевника путем предлога покушавали да реше ово питање. Међутим, извештаји о наредним посетама упућују нас на то да се у пракси није ни приступало овом решењу.⁷⁷ Извори нам указују да је и са југословенске и са совјетске стране било негодовања по питању делотворности посета. Истицало се да циљеви тих посета треба да буду упознавање књижевности друге земље и остваривање сарадње, али да се то не успева због туристичког карактера посета. Не можемо са сигурношћу говорити о томе да ли су и како посете и сарадња која је остваривана биле делотворне по питању познавања књижевности. Међутим, радови филолога указују нам на утицаје, пре свега руске књижевности, на начин рада и писање књижевника Југославије. Говори се о утицајима не само руских аутора ранијих епоха, већ и о онима који су стварали у XX веку⁷⁸.

Савези су истицали да се туристички карактер посета ствара самом организацијом и програмом посете. Међутим, овде видимо да се кривица некад налази и на страни књижевника. На основу извора видимо да ово није једини случај када су књижевници избегавали да се у својим разговорима држе полемички и да пажљиво мере своје речи. Свакако, то се не односи само на совјетске, већ и на југословенске књижевнике. Наиме, током посете Виталија Озерова Југославији, у то време уредника часописа *Вопросы литературы*, водило се рачуна у међусобним разговорима. Извештај о посети нам

⁷⁶ “Боравак директора “Књижевних новина” у Совјетском Савезу”, *Књижевне новине*, 2. 11. 1962.

⁷⁷ АЈ, 559, Ф-74, Књижевност и издаваштво 1961.

⁷⁸ Сибиновић, М, “Наши руски песници - век и по од Љермонтовљеве смрти”, у: *Словенске културе и историја међусловенских веза*, Београд 1996, стр.46

показује да се говорило о будућој сарадњи. Стиче се утисак да су се водили површни разговори. Овакви поступци проистицали су из инструкција виших инстанци⁷⁹.

Чини се да је утисак о следећој посети Виталија Озерова другачији. Будући да је већина извора које за овај рад користимо југословенске провенијенције, рад углавном осликава југословенску страну приче. Међутим, архивска грађа показује нам да је југословенској страни било битно мишљење совјетске стране. Наиме, међу документима Савеза књижевника Југославије налази се превод чланка Виталија Озерова објављеног у часопису *Вопросы литературы* који говори о његовој посети Југославији. На основу његовог чланка можемо закључити да је понео позитивне утиске из Југославије. Стиче утисак да у Југославији постоји велико интересовање за совјетску књижевност и да треба проширити сарадњу. Његово је мишљење да су године после сукоба 1948. у којима није било контаката узрок смањеном познавању књижевности и са једне и са друге стране. Похваљује решеност одређених југословенских књижевника који желе да се одупру декадентним струјањима у књижевности, а да учврсте социјалистичке тенденције. Такође, можемо видети да је Озеров у свом чланку желео да прикаже да се већина књижевника у Југославији не слаже са модернистичким тенденцијама часописа *Дело*. Поред тога, са тиме се, према његовим речима, не слажу ни совјетски књижевници. Рекавши да се током разговора са књижевницима из више југословенских република није наишло на бариоце *Дела*, Озеров је читаоцима часописа *Вопросы литературы* желео да прикаже да већина књижевника заступа социјалистички реализам наспрам модернистичких праваца. Поред тога, треба поменути да је навођењем речи Јосипа Видмара показано да југословенски књижевници прате дешавања у Совјетском Савезу, да желе да уче од књижевника Совјетског Савеза и да одржавају пријатељске односе. Такође, ако погледамо ко су књижевници са којима је Виталиј Озеров разговарао, видећемо да су то углавном књижевници који су били у руководству Савеза југословенских књижевника, као што су

⁷⁹ АЈ, 498, Ф-33, Записници, извештаји и материјали Комисије и Одбора за везе са иностранством; састави и извештаји делегација са пута у иностранство 1962- 1969.

Ерих Кош, Михаило Лалић, Драган Јеремић. То су такође књижевници чија су се дела објављивала у Совјетском Савезу.⁸⁰

О посети Совјетском Савезу детаљан извештај оставља нам Меша Селимовић који је 1964. године био на челу југословенске делегације која је посетила совјетске књижевнике. Поред Меше Селимовића, у саставу делегације налазили су се и Митја Мејак и Милан Ђурчинов. Према виђењу Селимовића, делегација није имала конкретан задатак, њени чланови нису познати у Совјетском Савезу и једини разлог због кога се он сам нашао на челу те делегације је управо зато што је био председник Савеза књижевника, а самим тим овлашћен да потпише уговор о сарадњи. Стиче се утисак да је и овај пут у Совјетски Савез представљао само испуњавање тачке предвиђене уговором. Члановима делегације стварало је проблеме и то што нису добили никакве упуте о томе како треба поступати с обзиром на то да је баш у то време била смена на власти у Совјетском Савезу. Има се утисак да је сам Меша Селимовић иницирао организовање одређених активности током боравка будући да говори о инсистирању са његове стране да држи предавања совјетским студентима славистике о савременој књижевности у Југославији. Међутим, видимо из извештаја да су се сусрети са студентима и књижевницима избегли, што је оставило негативан утисак на Мешу Селимовића. Такође, сусрета са младим књижевницима који су означени као они који припадају напредној струји совјетске књижевности, није било. Сусрети којих је ипак било састојали су се од приређивања закуски уз много љубазности и као што Селимовић каже “празних разговора”. Такође, Селимовић има утисак да је Александар Ромањенко, који је требало да делегацији буде преводилац, испуњава улогу пратиоца и стражара. После Селимовићевих приговора Ромањенку ипак су организовани састанци са уредништвом часописа *Вопросы литературы* и управом Савеза књижевника. Селимовићев утисак је да је са совјетске стране све учињено да посета буде туристичког карактера и да југословенска делегација оствари што мање контаката, пре свега са књижевницима и студентима. Примедбе са совјетске стране огледају се у замерању које се тиче начина понашања југословенских делегата приликом посета Совјетском Савезу. Према совјетским писцима односе се као

⁸⁰ АЈ, 498, Ф- 32, Преписка у вези међународне сарадње с прилозима 1957-1967.

према непознатима, постављају им, како се може закључити, непријатна питања о њиховом животу пре и после револуције. Такође, неповољно је и то што писци, међу њима и Добрица Ћосић, замерају стварање једностране слике о југословенској књижевности штампањем само оних књижевних дела који се баве реалистичним приказом и нису рад савремених аутора. Будући да ово није једини пут када наилазимо на жалбу југословенских књижевника ове садржине, сматрамо да би требало поставити питање да ли је постојао још неки разлог који је наводио југословенске књижевнике да инсистирају на објављивању савремених југословенских аутора у СССР-у, осим да се тиме што се та дела не штампају ствара погрешна слика о Југославији и њеној књижевности у Совјетском Савезу. У изворима за сада не можемо наћи одговор на ово питање. Такође, оно што видимо у извештају Меше Селимовића је и то да постоје оформљена мишљења о југословенским књижевницима, тако да то, могли бисмо рећи, утиче на понашање и поступке људи према њима. Могли бисмо рећи да исто важи и за совјетске писце који посете Југославију. Посматрање развоја књижевности у Југославији од стране совјетских власти није нешто са чиме се можемо срести само за период током шездесетих година. Анализа оваквих дешавања у Југославији постојала је и раније.⁸¹ Када је у питању сама посета југословенске делегације на челу са Селимовићем, могли бисмо рећи да, и поред већ поменутих негативних утисака, Селимовић сматра на основу разговора са уредништвом часописа *Вопросы литературы* и управом Савеза књижевника да совјетска страна ипак жели да сарађује и оствари добре односе са југословенским књижевницима. Посебно се, могли бисмо рећи, то односи на књижевнике из Летоније и Литваније са којима се југословенска делегација сусрела. Дуг извештај пун жалби Меша Селимовић имао је на рачун Александра Ромањенка који је њима био пратилац и преводилац током посете. Поред незадовољавајућег, грубог понашања, Селимовић се није са њим слагао ни по питањима југословенске и совјетске књижевности. Изразио је и забринутост поводом тога што Ромањенко ради и као референт за југословенску књижевност у Савезу совјетских књижевника, а такође се бави и превођењем одређених југословенских дела, па

⁸¹ Милорадовић, Г, "Југословенска књижевна сцена четрдесетих и педесетих година XX века (совјетска специјалистичка анализа)", Годишњак за друштвену историју, бр. 1, 2003, стр. 229

његови ставови и понашање могу, према Селимовићу, ићи на штету југословенским књижевницима. Оцена Селимовића је да су књижевни односи Југославије и Совјетског Савеза осетљиви, да се разговори воде увек на исти начин, да постоје велике разлике у ставовима које ниједна страна не жели да прихвати. Селимовић сматра да би требало више водити рачуна о саставу делегација (бар када је у питању југословенска страна). Трбало би да у Совјетски Савез иду људи који су обавештени о тамошњој ситуацији, довољни широки и спремни да разговарају. Сматра да је било делегата који су тиме што су били необавештени, чинили штету приликом боравка у Совјетском Савезу⁸². Овде можемо видети сличности са извештајем Мирослава Антића који је 1977. године био на челу делегације у Совјетском Савезу и који је такође видео да се на пут шаљу књижевници који нису упознати ни са Совјетским Савезом, а ни са тамошњом књижевношћу.

У другој половини 1964. године Југославију је посетио совјетски песник Михаил Дудин. О својој посети оставио је кратак запис говорећи о позитивним утисцима и сусретима са књижевницима, посебно са Изетом Сарајлићем који је претходне године посетио Совјетски Савез и такође оставио позитиван утисак. Речено је да је он књижевник који добро познаје совјетску књижевност и промовише је у Југославији.⁸³ Позитиван поглед на Сарајлића и његова дела види се и на основу издавања његових дела о чему се више говори у другим поглављима.

О Крлежиној посети Совјетском Савезу податке имамо само у чланку новина *Литературная газета*. Наиме, Мирослав Крлежа био је један од југословенских књижевника који су били поштовани у СССР-у и желело се да он, као истакнути књижевник, посети Совјетски Савез. Видимо да је он то и учинио у склопу делегације Јосипа Броза Тита који је посетио СССР. Чланак нам не говори да ли је било контаката са књижевницима. Међутим, не можемо бити сигурни да је Крлежина посета била намењена књижевној сарадњи, будући да делегација није организована од стране Савеза књижевника, већ је Крлежа ту био као члан ЦК СК Хрватске.⁸⁴

⁸² АЈ, 498, Ф-33, Састави и извештаји о посетама појединим земљама 1964.

⁸³ “Встречи в Югославии”, *Литературная газета*, 26. 11. 1964.

⁸⁴ “У нас в гостях Мирослав Крлежа”, *Литературная газета*, 3. 7. 1965.

О посети Лојза Кракара, Славка Михалића и Ериха Коша редакцији новина *Литературная газета* имамо вест у овим новинама. Поред тога што се говорило о даљим намерама ових књижевника у њиховом раду, пренете су и њихове мисли на тему југословенске књижевности. Поред оптимистичних речи да има способних младих књижевника у Југославији, изражена је и забринутост поводом херметичне поезије која затвара пут као читаоцу⁸⁵. Овиме се алудирало свакако на модернизам у књижевности.

Догађаји у Чехословачкој августа 1968. године изазвали су накратко захлађење односа између Југославије и Совјетског Савеза. Поступци СССР-а наишли су и на неодобравање међу представницима Савеза југословенских књижевника. Међутим, настојало се да се односи побољшају посетама које су уследиле. Посета совјетске делегације Југославији октобра 1968. године имала је задатак да побољша односе између два савеза и да омогући наставак сарадње. На основу извора можемо да видимо да се о проширењу сарадње говори на исти начин као и током ранијих преговора, односно о томе да се повећа број издања књига, да се организују међусобне посете (овога пута је југословенска делегација позвана на прославу Тургењева)⁸⁶.

Један од циљева посета књижевника требало је да буде и упознавање књижевности друге стране. Извештаји чланова делегација могу нам дати увид у то да ли су посете биле корисне у том погледу. Наиме, извештај Мирослава Антића који је био на челу југословенске делегације која је 1977. путовала у Совјетски Савез говори нам како су југословенски књижевници слабо упознати са совјетском књижевношћу и да је стање такво већ десет година. Мирослав Антић суди о томе на основу тога што су књижевници са којима је кренуо у СССР углавном били неприпремљени и нису ни знали са киме разговарају. Такав утисак стекао је и када су у питању совјетски књижевници⁸⁷.

У изворима се може наћи мало података о међусобним посетама књижевника и њиховим контактима који нису били део званичног програма посета. Трагова о томе можемо наћи у мемоарима неких од књижевника. Такав пример су нам мемоари Ериха

⁸⁵ “Наши гости”, *Литературная газета*, 21. 9. 1965.

⁸⁶ АЈ, 498, Ф- 36, Међународна сарадња. Евиденција о посетама страних писаца Југославији 1952-1970.

⁸⁷ АЈ, 498, Ф-42, Међународна сарадња. Извештаји са пута у иностранство 1975-1977.

Коша, југословенског књижевника који је имао прилику да буде део званичних делегација које су посећивале Совјетски Савез. Међутим, у мемоарима он говори и о личним сусретима са Иљом Еренбургом, књижевником који је био поштован у Совјетском Савезу. Наиме, говори нам о сусрету у дому Иље Еренбурга. У својим разговорима нису се могли сложити око тога да ли у књижевности постоји напредак. Стичемо утисак да, и поред неслагања са Еренбургом и помало затегнуте атмосфере, Ерих Кош ипак није понео лоше утиске. Мемоари нам откривају и да су два саговорника разговарала на француском⁸⁸. Видимо да је то случај и код других књижевника који посећују Совјетски Савез и у пратњи имају преводиоца. Ово помињемо због помисли да некада због комуникације на различитим језицима може доћи до неразумевања, а самим тим то може утицати и на утиске које ће књижевници створити током посета.

Утиске из Југославије преноси нам и Јуриј Нагибин који је имао прилику да 1963. и 1977. путује у Југославију. Наиме, он о сусретима са књижевницима говори успутно. Оно што је на њега заправо оставило утисак, то је атмосфера која влада међу народима Југославије. Наиме, приметио је неподношљивост међу, како он каже, малим народима који насељавају малу државу. Овакав извештај нам он даје са пута 1977. године.⁸⁹

На основу претходног могли бисмо закључити да су посете књижевника имале улогу и у поновном успостављању две државе, а самим тим и у успостављању књижевних контаката. Међутим, неке од ових посета су само биле део испуњавања раније закључених уговора. Туристички карактер посета је, могли бисмо рећи, постојао да би се показало пријатељство између две државе. Међутим, видимо да се са таквом праксом није престајало и поред замерања. Однос према књижевницима зависио је и од политичких догађаја, али и од личних ставова који су о посетиоцима претходно формиран. Књижевници тако стварају слику и о држави и о друштву у коме су се нашли. Треба имати у виду да се сусрећемо са различитим ставовима књижевника када су у питању њихови извештаји о путовањима у другу земљу. Наилазимо на ставове књижевника у којима они исказују задовољство посетом и са аспекта гостопримства и целокупног односа према

⁸⁸ Кош, Е, *Одломци, сећања, тисци*, Нови Сад 1990, стр. 226-227

⁸⁹ Нагибин, Ју, *Дневник*, Москва 1996, стр. 347

њима током трајања посете, али и по питању садржајности посете. Са друге стране, постоје и извештаји књижевника у којима они исказују незадовољство и упућују критике и на рачун југословенске делегације и на рачун совјетских представника који су их дочекали. Рекли бисмо да то зависи од претходно поменутих фактора, а и од састава делегације који није увек био повољан.

Културне манифестације у Југославији и Совјетском Савезу

У наредним редовима говорићемо о културним манифестацијама на којима су учествовали југословенски и совјетски књижевници, као и о манифестацијама као што су изложбе књига и књижевне вечери. Сматрамо да је битно о њима говорити зато што су оне још један од начина који нам показују какав је поглед совјетске књижевности на југословенску и обрнуто. Организовањем оваквих догађаја једна страна има прилику да пред јавности створи слику о овој другој. Такође, тиме се може нешто рећи и о односу две државе. Наиме, када се говори о књижевности, у Југославији су то биле Струшке вечери поезије на којима су учествовали и књижевници из Совјетског Савеза. Поред тога, југословенски и совјетски књижевници позивали су једни друге на прославе поводом годишњице одређеног књижевника. У Совјетском Савезу прослављале су се годишњице Пушкина, Чехова, Горког, Тараса Шевченка, али и Лењина. Такође, поводом поменутих годишњица објављивале су се антологије песама и друга књижевна дела у част личности чија се годишњица обележава. За те потребе, савези књижевника контактирали су се међусобно да би се поменуте збирке објавиле.

Током 1955. године се у знаку помирења Југославије и Совјетског Савеза желело показати пријатељство две земље на различите начине. Један од тих начина било је и организовање књижевних вечери. Наиме, јуна 1955. године организовано је “Вече југославенске поезије” у Централном дому књижевности у Москви. О томе су извештавали и представници југословенске амбасаде. На тој вечери читани су преводи песама Змаја, Прешерна, Отона Жупанчича, Назора, Клопчича, Зоговића, Франичевића, Ћопића, Војислава Илића. Када погледамо имена аутора читаних песама, можемо

претпоставити да би југословенска страна имала замерке, будући да нема довољно савремених аутора, а међу уврштенима су и они који су у време сукоба 1948. подржавали Совјетски Савез. Став представника амбасаде је да је тематика песама углавном добро одабрана. Међутим, проблем је пронађен у томе што су, према њиховом мишљењу намерно, биране песме у којима звучи совјетска нота, као што су песме Франичевића писане уочи рата. Поред тога, замерано је и истицање Радована Зоговића, као и то што је у тексту који је објављен у новинама *Литературная газета* о овој вечери истицана посета Зоговића СССР-у 1947. године. Ни превод ових песама није се допао представницима амбасаде, будући да су били стари, рађени до 1948. и сада преправљени или дотерани⁹⁰.

О вечери посвећеној стваралаштву Јована Стерије Поповића организованом у Централном дому књижевника у Москви фебруара 1956. године имамо податак само из новина *Литературная газета*. Укратко се даје биографија Јована Стерије Поповића и говори о његовом реалистичном приказу деветнаестовековне Србије.⁹¹ Августа 1957. године Десанка Максимовић присуствовала је Фестивалу младости у Совјетском Савезу. О њеној посети немамо других извештаја сем добродошлице која јој је учињена представљањем њене књижевности у позитивном светлу и објављивањем њене песме *Песник и пролеће* у новинама *Литературная газета*.⁹² Међутим, на основу књижевника о којима је реч можемо закључити која се књижевна дела представљају совјетској јавности.

Будући да је Иво Андрић поштован у Совјетском Савезу, организоване су и дискусије његових дела. Наиме, у Москви у фабрици Компресор организовано је вече на коме се дискутовало о Андрићевом делу *На Дрини ћуприја*. Вест о овом догађају *Литературная газета* преноси у веома позитивном светлу. Истиче се као Андрићев подвиг управо зато што је дело написано у време Другог светског рата. Поред тога, говорило се и о борби против стране опресије, као и о упечатљивим Андрићевим јунацима, обичним људима. Поново се исказала жеља за даљим превођењем југословенске књижевности. Ово је такође био још један од начина да се прикаже пријатељство две

⁹⁰ ДАМСП, ПА, 1955, СССР, Ф-65, 48656

⁹¹ “Вечер посвященный творчеству И. Поповича”, *Литературная газета*, 7. 2. 1956.

⁹² “Почетные гости фестиваля”, *Литературная газета* 3. 8. 1957.

земље⁹³. О овом догађају говори нам и извештај представника југословенске амбасаде који су присуствовали догађају и приметили да се Андрићу ипак замерало то што у свој рад није унео и класну борбу. Поред тога, октобра 1962. године, поново је организовано вече посвећено Андрићу у Дому пријатељства. У кратком извештају о овом догађају речено је да је Андрић и добитник Нобелове награде⁹⁴.

Када говоримо о културним манифестацијама, поменућемо и изложбу југословенске дечје књиге која је организована у Москви новембра 1963. године. Изложена су дела Мире Алечковић, Гвида Тартаље, Бранка Ћопића и других писаца за децу. Поново су то била дела инспирисана партизанском борбом. Чланак о овој изложби поново је искористио прилику да још једном истакне пријатељство две земље и на овај начин.⁹⁵ Могли бисмо рећи да учествовање књижевника на различитим културним манифестацијама, као један од начина сарадње и остваривања контаката, представља и знак да су две државе у датом тренутку у добрим односима. Не можемо за сваку од манифестација сазнати колики је био значај учествовања југословенске или совјетске стране будући да се о некима могу наћи само подаци информативне природе.

На Струшким вечерима поезије 1966. године учесници су били и књижевници из Совјетског Савеза. Извори нам показују да односи између југословенског и совјетског савеза писаца нису били нарушени у толикој мери догађајима у Чехословачкој, будући да сарадња није у потпуности прекинута. Ови догађаји су, када су у питању културне манифестације, једино изазвали то да совјетска делегација 1968. године не дође на Струшке вечери поезије будући да су оне организоване непосредно после интервенције.⁹⁶ Међутим, када су у питању односи југословенске и совјетске књижевности током 1968. године, могли бисмо рећи да се може наићи на различите наводе који говоре о томе да ли су међусобни односи повољни. Наиме, у оцени међународне књижевне сарадње за 1968. годину, наводи се да је програм сарадње обиман. Наводи се да је совјетска страна

⁹³ “Читатели о книгах Иво Андрича”, *Литературная газета*, 25. 3. 1958.

⁹⁴ “Певцу зеленой Боснии,” *Литературная газета*, 9. 10. 1962.

⁹⁵ “Детские книги Югославии - в Москве”, *Литературная газета*, 30. 11. 1963.

⁹⁶ АЈ, 498, Ф- 36, Међународна сарадња. Евиденција о посетама страних писаца Југославији

настојала да све време испуњава оно што је предвиђено уговором и да то чини да би се створио утисак да политички догађаји нису урушили сарадњу између две државе, али да ипак однос према југословенској књижевности у Совјетском Савезу није задовољавајући⁹⁷. У овом документу не наводе се разлози за такво мишљење.

Указивање части и уручивање награда наводи нас на закључке о, не само добром односу две државе, већ и о томе који се књижевници поштују у одређеној земљи. Наиме, 1967. године поводом годишњице Октобарске револуције Савез совјетских писаца желео је да награди југословенске писце који су такође и преводиоци дела са руског језика. Међу њима су се нашли Десанка Максимовић, Блаже Конески, Миле Клопчич, а према предлогу југословенске амбасаде у Москви још неколико преводилаца⁹⁸.

Једна од културних манифестација која се показала веома битном за промовисање књижевности у Совјетском Савезу је изложба књига. У Југославији се сматрало да оваква манифестација има изузетну пропагандну вредност. Да се изложба југословенске књиге у Совјетском Савезу одржи, покушавало се још од 1958. године. Међутим, југословенска страна је стално наилазила на одлагања од стране совјетских представника и различите примедбе и изостанак одговора на југословенска питања везана за изложбу. Испоставило се да је проблем у политичкој литератури коју Југославија жели да представи, посебно у оној која је настала после Седмог конгреса Комунистичке партије Југославије. Совјетска страна никако није желела да совјетски грађани на изложби виде да постоје другачија гледишта на социјализам, гледишта која се разликују од оних у Совјетском Савезу. Југословени су били упорни у томе да желе да задрже овакву врсту литературе у оквиру изложбе, што совјетска страна није желела да допусти. Резултат овога био је да се изложба није ни одржала. Све до почетка шездесетих односи између две државе су захладнели. Међутим, 1961. године изложба југословенске књиге је ипак одржана у Москви, Лењинграду и Кијеву. На основу извештаја југословенске амбасаде у Москви о изложби у Лењинграду видимо позитивне утиске. Изложба је добила и публицитет у медијима,

⁹⁷ Исто.

⁹⁸ Исто.

посета није била ограничавана, третман је био коректнији него у Москви⁹⁹. Што се тиче изложбе у Москви, извештај амбасаде нам говори о успешности изложби по питању тога што је југословенска страна ипак успела да издејствује да се изложе сва намеравана дела, укључујући и спорну политичку литературу. Види се да је став амбасаде да совјетска страна, иако се трудила да одложи одржавање изложбе колико је то могуће, није желела да погорша односе са Југославијом, па је из тог разлога на крају дозвољено одржавање изложбе. Примећено је да је карактер изложбе био социјалистички.¹⁰⁰ Када се говори о овој изложби, а и о изложби књига која је требало да се одржи 1958. године, видимо да је југословенска страна и један и други пут имала потешкоћа управо због спорне политичке литературе. Совјетски представници тражили су комплетан списак књига које ће бити изложене. На основу извештаја видимо да је за југословенску страну ово био проблем политичке природе зато што би свака аутоцензура са југословенске стране значила и повиновање Совјетском Савезу.¹⁰¹

На основу претходно реченог могли бисмо рећи да културне манифестације, да ли су то књижевне вечери и изложбе књига, или манифестације на које су књижевници били позивани свакако представљају један израз исказивања пријатељства две земље. Можемо видети и да се на тај начин приказује слика књижевности једне земље. Видимо и на примеру изложбе књига да је Југославија упорна била у томе да се не повинује захтевима Совјетског Савеза и прикаже своју верзију социјализма.

⁹⁹ ДАМСП, ПА, 1961, СССР, Ф-136, 422080

¹⁰⁰ ДАМСП, ПА, 1961, СССР, Ф-136, 419245

¹⁰¹ ДАМСП, ПА, 1961, СССР, Ф-136, 415768

II. Међусобно издаваштво и објављивање радова књижевника у књижевним новинама и часописима као један од показатеља односа две земље

Објављивање радова књижевника у књижевним новинама и часописима

Овде ћемо се бавити објављивањем радова књижевника у књижевним новинама и часописима. Наиме, покушаћемо да одговоримо на питања о томе како се односи две земље осликавају кроз штампу, која врста књижевних дела се штампа и на које се ауторе ставља акценат. Ови текстови могу нам показати и како се ствара слика о књижевности друге државе, као и код издавачке делатности.

Када је у питању објављивање радова књижевника, ми смо за потребе овог рада имали у виду новине *Литературная газета* и *Књижевне новине* као званична гласила Савеза књижевника Совјетског Савеза и Југославије. Поред тога, користили смо и часопис *Иностранная литература*, такође један од органа Савеза књижевника Совјетског Савеза који се од претходних разликује по томе што се бави објављивањем радова књижевника из иностранства, као и разним питањима и дешавањима из области књижевности у иностранству.

Литература нам показује да су *Књижевне новине*, као гласило Савеза књижевника Југославије, долазиле у сукоб с власти од покретања листа по питању објављивања текстова. *Књижевне новине* објављивале су текстове у којима се критиковао државни систем, биле су оптуживане за борбу против хрватског национализма, а и за истицање српског национализма. Видимо да су *Књижевне новине* биле на удару и онда када су објављивале текстове о совјетској интервенцији у Чехословачкој¹⁰². Из ових разлога не можемо рећи да су текстови у *Књижевним новинама* увек осликавали ставове Партије.

Када погледамо радове југословенских књижевника који су објављивани у часопису *Иностранная литература*, можемо приметити да су се ту најчешће могла наћи дела која говоре о револуцији, рату, народноослободилачкој борби. На то нас упућује

¹⁰² Vučetić, R, *Monopol na istinu: partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*, Beograd 2016, str. 170, 188

објављивање похвалног приказа књиге Вјекослава Калеба *Дивота прашине* која говори о народноослободилачкој борби партизана у време Другог светског рата¹⁰³. Међу ауторима чија су дела објављена налазили су се аутори на које се позитивно гледало у СССР-у, међу њима и партијске личности које утичу на развој ситуације у књижевности у Југославији, а самим тим и на развој културне политике. Аутор чији се радови најчешће јављају у овом часопису је Радован Зоговић. Наиме, његове песме објављиване су у овом часопису током 1958, 1960, 1965, 1966. и 1973. године. Поред тога, објављивани су и његови радови друге врсте. Бранко Ћопић је још један од песника чији су се радови могли често наћи у овом часопису. Такође, оно што се још може приметити је и то да када се објављује скуп песама које треба да илуструју поезију Југославије у датом тренутку, обавезно се води рачуна да буду заступљени песници из свих југословенских република¹⁰⁴. Што се тиче прозних радова, од југословенских аутора који су били активни у то време, објављују се дела Ива Андрића и Добрице Ћосића као познатих писаца, не само у Југославији, већ и у Совјетском Савезу. Радови југословенских аутора о којима се говори у овом часопису углавном добијају позитивне критике. Један од таквих аутора је Иво Андрић. Међутим, има и примера отворене критике. Наиме, у броју пет из 1959. овог часописа похваљује се рад Ива Андрића речима да се његов рад разликује од рада неких југословенских писаца који су заражени провинцијалним подражавањем лошим обрасцима западне декадентне књижевности. Међутим, не наводе се имена тих писаца¹⁰⁵.

Радови југословенских књижевника који су се објављивали у часопису *Иностранная литература* обично су говорили о рату, свакодневном животу. Такође, има и оних патриотског и социјалног карактера. Такође, наћи ће се и песме посвећене Совјетском Савезу. Током педесетих, објављује се песма *Козарачко коло* Бранка Ћопића¹⁰⁶. У другим сегментима часописа обраћа се пажња на савремене југословенске ауторе као што су Добрица Ћосић, Михаило Лалић, Иво Андрић. Објављују одломци из Ћосићевог

¹⁰³ "Партизаны Югославии", *Иностранная литература*, јул 1956.

¹⁰⁴ "Из югославской поэзии", *Иностранная литература*, октобар 1966.

¹⁰⁵ "Роман Иво Андрича", *Иностранная литература*, мај 1959.

¹⁰⁶ "Бранко Чопич- Хоровод козарский", *Иностранная литература*, јул 1955.

романа *Далеко је сунце*, песма Десанке Максимовић *Мешење хлеба* и песма Душана Костића *После свега*. Током 1957. године када се објављује одломак из Ћопићевог дела *Доживљаји Николетине Бурсаћа*, а следеће године се објављују песме посвећене совјетској армији, као што је песма Радована Зоговића под називом *Иако не дођу*¹⁰⁷. Наредних пар година видимо да се наставља са обраћањем пажње на исте ауторе, пре свега на Бранка Ћопића и Изета Сарајлића. Обраћа се пажња на књижевна дела која се тичу рата и борбе партизана. Бројеви издати седамдесетих година уверавају нас у то да се највише пажње поклања истим књижевним темама и писцима као и претходних година. Наиме, пише се о књизи Михаила Лалића *Хајка*. У фокусу су поново Бранко Ћопић и Радован Зоговић.¹⁰⁸

Један од цењених југословенских аутора у Совјетском Савезу био је и Иво Андрић. Могли бисмо рећи да нам разлоге за то открива и позитиван приказ Андрићевих дела у часопису *Иностранная литература*. Ауторка приказа Ида Радволина у Андрићевим радовима истиче његове описе обичних људи, људи из народа, живот обичних људи који су трпели власт Османског царства и Хабзбуршке монархије¹⁰⁹. У томе можемо видети сличност и са оним што се тражи од совјетских књижевника у стваралштву- познавање живота обичних људи и писање о њима. Сматрамо да би то могао бити један од разлога за позитивну оцену Андрићевих дела у Совјетском Савезу.

Оно што се може приметити када је у питању објављивање дела совјетских аутора у југословенским новинама је да су се током година врло често објављивала дела аутора који нису били омиљени Партији у Совјетском Савезу. На страницама *Књижевних новина* наћи ће се одломци из дела или песме књижевника као што су Борис Пастернак, Исак Бабел, Ана Ахматова и Осип Манделштам. Такође, о њима се говорило веома похвално, називани су великим писцима¹¹⁰. Међутим, видимо да поједини бројеви садрже и

¹⁰⁷ “Стихи о Советской Армии”, *Иностранная литература*, фебруар 1958.

¹⁰⁸ “В борьбе за человека”, *Иностранная литература*, март 1971; “Радован Зогович- Перевод и интернациональная культура коммунизма”, *Иностранная литература*, март 1973; “Смех и печаль Бранко Чопича”, *Иностранная литература*, јун 1973.

¹⁰⁹ “Рассказы Иво Андрича” *Иностранная литература*, март 1968.

¹¹⁰ “Ново дело Бориса Пастернака”, *Књижевне новине*, 14. 8. 1959.

објављене радове књижевника који су у СССР-у позитивно оцењени, као што је то Александар Твардовски. Са друге стране, видимо да и ту југословенска страна жели да истакне подршку коју је овај књижевник пружио, како се каже, прогресивним тенденцијама у руској књижевности.¹¹¹

Своју праксу објављивања одломака прозних дела и песама, као и текстова друге врсте током шездесетих година не напуштају ни *Књижевне новине*. Аутори као што су Мајаковски, Пастернак, Цветајева и Ахматова не напуштају странице ових новина¹¹². Са друге стране видимо да се југословенске Књижевне новине баве и писцима руског реализма, као што су Достојевски и Толстој. Међутим, указују и на друге ауторе, као што су Василиј Аксјонов, Валентин Катајев и Јуриј Домбровски. Хвали се њихова савременост. Код Домбровског се истиче бављење, како се у чланку наводи, апсурдима друштвених механизма Стаљиновог времена¹¹³.

Да објављивање текстова у књижевним часописима јесте повезано са тиме какви су односи између две земље показује нам и 1955. година када су Југославија и Совјетски Савез званично обновили односе. Наиме, објављивању књижевних дела и текстова у часописима претходи и планирање и договор две стране о томе шта ће се и зашто објавити. Часопис *Иностранная литература* је за ове потребе молио представнике Савеза југословенских књижевника, али и представнике југословенске амбасаде у Москви да напишу чланак или предложе текстове и дела књижевника који би се могли објавити, јер је жеља да се на овај начин покаже пријатељство две земље. За ове потребе Борис Зихерл написао је чланак о Ивану Цанкару.¹¹⁴ Осим објављивања радова књижевника у часописима, објављивали су се и текстови друге врсте помоћу којих би се исказало пријатељство две државе. Наиме, *Литературная газета* би Југославији честитала 29. новембар и у оквиру тог текста би се говорило о примерима из прошлости који показују

¹¹¹ “Лирика у преводу: Александар Твардовски”, *Књижевне новине*, 30. 4. 1966.

¹¹² “Лирика у преводу: Ана Ахматова”, *Књижевне новине*, 19. 3. 1966, “Трагом сећања: Анастасија Цветајева о Марини”, *Књижевне новине*, 2. 4. 1966.

¹¹³ “Књиге које недостају нашој култури: Аксјонов, Домбровски, Катајев”, *Књижевне новине*, 1. 1. 1974.

¹¹⁴ ДАМСП, ПА, 1955, СССР, 415304

повезаност и пријатељство две државе, али и о томе која су књижевна дела поменутих држава актуелна, односно која су дела из Југославије заступљена у Совјетском Савезу и обрнуто¹¹⁵.

На основу извора можемо видети да је за одржавање добрих односа било битно и да ли се у штампи једне државе објављују текстови везани за књижевност оне друге. Извори нам показују да је Савезу југословенских књижевника то било битно. Према процени југословенске стране, током 1963. у совјетској штампи објављивао се далеко запаженији број прилога везан за југословенску књижевност¹¹⁶. Ми немамо увид у све што се објављивало тада у Совјетском Савезу, па не можемо упоредити са датом проценом.

У изворима наилазимо на тврдње да ни југословенски, ни совјетски књижевници нису довољно упућени у књижевност Совјетског Савеза, односно Југославије. Међутим, видимо да су се ипак пратила дешавања у књижевности обе државе. Различити примери указују нам да су се пратила тренутна струјања и промене на књижевној сцени друге државе. Наиме, *Књижевне новине* извештавају о Другом конгресу Савеза совјетских књижевника. Централно место у тексту дато је Шолохову и његовој критици совјетске књижевности. Читајући текст стичемо утисак да аутор сматра да нова званична линија у совјетској књижевности која је прихваћена, заправо није нова, већ да се наставља по старом под велом дестаљинизације. О Шолоховљевој критици совјетске књижевности, а посебно рада Константина Симонова и Иље Еренбурга *Књижевне новине* детаљно извештавају. Такође, аутор чланка даје своје мишљење о совјетској литератури. Говори о томе како је у низу година она служила режиму, а истицана као нешто на шта треба да се угледа цео свет. У својим погледима на совјетску књижевност слаже се са Шолоховљевим иступањем на Конгресу.¹¹⁷

Текстови књижевника који се објављују у одређеним новинама и часописима могу утицати на стварање слике о датом књижевнику. Наиме, у време совјетске интервенције у Мађарској 1956. године Добрица Ћосић је за *Борбу* написао текст под називом “Седам

¹¹⁵ “Поэзия югославских народов”, *Литературная газета*, 28. 11. 1957.

¹¹⁶ АЈ, 559, Ф-75, Књижевност и издаваштво 1963.

¹¹⁷ “Шолохов јавно осуђује стаљинизам у совјетској књижевности”, *Књижевне новине*, 15. 2. 1955.

дана у Будимпешти”. Овај текст није прошао незапажено код представника совјетске амбасаде који су уложили жалбу на Ћосићев поступак. Текст је, према мишљењу представника совјетске амбасаде, пун написа антисовјетског духа¹¹⁸. Осим негодовања поводом овог текста, извори нам не показују да ли је овај текст изазвао даље сукобе, мада је Југославија и поред тога, са политичке стране исказала своје негодовање поводом интервенције у Мађарској.

Текстови објављени у току 1955. године у новинама *Литературная газета* показују нам обнављање пријатељства између две земље. Постоје информативни чланци о томе шта се од дела југословенске књижевности тренутно штампа у СССР-у. На основу наслова и кратких описа дела можемо да закључимо шта се у Совјетском Савезу приказује као југословенска књижевност. Наиме, дела Његоша, Прешерна, Нушића и Домановића штампају се током 1955. године. Истиче се борба против Турака у Његошевом *Горском вијенцу*, критика друштва Краљевине Србије у делима Нушића, као и то да се Прешернова песма *Здравица* певала међу словеначким партизанима у време борбе против Немаца.¹¹⁹ Такође, у представљању југословенске књижевности својим читаоцима, представља се рад књижевника свих република. У већини случајева аутор чланка труди се да представи књижевнике и њихова дела која говоре о народноослободилачкој борби, животу на селу, класној борби, или о животу и времену турске власти. Као примери дела са таквом тематиком истичу се *Проклета авлија* и *На Дрини Туприја* Ива Андрића, *Далеко је сунце* Добрице Ћосића, као и дела Бранка Ћопића, Цирила Космача, Ивана Потрча. Представљена је и југословенска књижевност која заступа модернистичка струјања, а међу ауторима Оскар Давичо.¹²⁰ Бројеви из педесетих година садрже репортаже о путовању по Југославији, о културном животу (догађањима везаним за позориште и књижевност) извештавања о одржавању Конгреса југословенских писаца. Поред репортажа и позитивних оцена о путу по Југославији, видимо и текстове који говоре о културној сарадњи између две државе, сарадњи библиотека које размењују књиге и

¹¹⁸ ДАМСП, ПА, 1956, СССР, Ф-90, 419558

¹¹⁹ “Издание произведений югославских классиков”, *Литературная газета*, 16. 6. 1955.

¹²⁰ “Заметки о литературе Югославии”, *Литературная газета*, 26. 7. 1955.

штампу. Такође, истиче се и рад научника посвећен руским књижевницима. Извештава се о томе који су писци са простора Совјетског Савеза заступљени у раду научника, као и то који су писци читани у Југославији. Наиме, реч је о Толстоју, Пушкину, Чехову, Гогољу, Достојевском, Шолохову, Феђину, Јесењину, што су писци на које се позитивно гледа и у Совјетском Савезу. Такође, видимо да су то углавном писци чији се рад заснива на реализму.¹²¹ Такође, треба поменути и то да се у почетним годинама извештава и о посетама политичара, као што је посета Тита Совјетском Савезу 1956. године. Овај извештај, поред информација о Титовом боравку у Москви, није пропустио ни да поново истакне пријатељство и сарадњу две државе на пољу књижевности и уметности. Свакако, ни *Књижевне новине* нису заостајале по питању објава о политичким догађајима¹²². Треба поменути и да се чланцима посвећеним Југославији и њеној књижевности посвећује велики простор у новинама, и по питању учесталости објаве чланака и по дужини текста. Један од показатеља су похвални чланци о животу и раду Његоша и његовом *Горском вијенцу*, као и Његошевим везама са Русијом, као и чланак о делу *Селјачка buna* Аугуста Шеное.¹²³ Често објављивање текстова о Југославији током јуна месеца може се повезати и са посетом Тита Совјетском Савезу. Ово је била пракса и када у посету долази и делегација књижевника и других културних радника, да ли из Југославије у Совјетски Савез или из Совјетског Савеза у Југославију. За све време Титове посете *Литературная газета* била је пуна чланака о културном животу Југославије, о њеној књижевној и позоришној сцени и другим културним манифестацијама. Извештава се томе како књига Драгослава Грбића о изградњи хидроцентрале добија позитивне критике од стране југословенских критичара, о раду Ивана Цанкара и његовој привржености социјализму. Такође, извештава се о дискусијама књижевника које се организују по градовима Југославије, а међу књижевницима који то организују налазе се управо они на чији се рад обраћа пажња у Совјетском Савезу. Поред тога, извештава се о раду часописа *Савременик*

¹²¹ “Културне связи Югославии и СССР. Белград, Загреб, Сараево...- Москва”, *Литературная газета*, 31. 5. 1956.

¹²² “Стремљења нашег времена”, *Књижевне новине*, 15. 2. 1955.

¹²³ “Книги югославских писателей, изданные в СССР”, *Литературная газета*, 2. 6. 1956.

који заступа ставове насупрот оним часопису *Дело* који заступа модернистичке ставове у књижевности.¹²⁴ Такође, приметно је да се чланци о Титовим посетама налазе на првој страни. Има случајева и када се текстови везани за југословенску књижевност налазе на првој страни, што није увек случај. Такав пример је представљање поезије југословенских песника - Јована Поповића, Аца Шопова, Добрише Цесарића, Душана Костића и Десанке Максимовић.¹²⁵

Литературная газета такође обраћа пажњу на дела југословенских књижевника у којима се говори о патриотизму, које су пуне оптимизма, а такође су посвећена и совјетским војницима, па самим тим показују и пријатељство између две земље. Наиме, у новинама су представљене збирка југословенске поезије која је исте године објављена у Москви са песмама управо овакве тематике. Такође, тежило се да се покаже многонационалност Југославије кроз ову збирку. Поред тога, обраћа се пажња и на издања изабраних дела Мирослава Крлеже, приче Вељка Петровића, као и дела других југословенских аутора која говоре о партизанској борби (Иван Братко), тешком животу сељаштва у време Краљевине Југославије (Мирко Божић). Такође, и при представљању прозних дела настоји се да се прикажу писци из свих република. Такође, представљени су и планови за издавање југословенских дела у наредном периоду. Примећујемо сличности у избору литературе. У плану за следећу годину је издање дела Радоја Домановића, Ивана Цанкара, Јована Јовановића Змаја, Бранка Топића, Ива Андрића, Владимира Назора, Аугуста Цесареца, Прежихова Воранца. У очима Совјетског Савеза они су значајни по темама којима се баве (партизанске борбе, борбе против окупатора, живот народа под влашћу другог, означени су као другови Совјетског Савеза - Аугуст Цесарец).¹²⁶

Уз честитање Југославији на годишњици 29. новембра објављен је и чланак који се бави приказом зборника *Песници Југославије* који је 1957. године објављен у Москви. Наиме, овде поново видимо истицање песника који се баве темама родољубља, партизанске борбе и живота обичних људи, као и приказивање многонационалности у

¹²⁴ “Культурная жизнь Югославии”, *Литературная газета*, 7. 6. 1956.

¹²⁵ “Стихи югославских поэтов”, *Литературная газета*, 19. 6. 1956.

¹²⁶ “Книги югославских писателей”, *Литературная газета*, 20. 6. 1957.

оквиру збирке песама. Поред тога, треба приметити да се и на овом месту даје предност реализму у књижевности наспрам модернизма речима да се у песамама југословенских песника види да успех чека само онога ко, живећи у данашње време, не скреће са пута реализма у књижевности на стазу модернизма. Овој збирци песама се замера то што је мало пажње, према аутору чланка, посвећено песницима као што су Радован Зоговић, Отон Жупанчич, Тоне Селишкар који су, као што је раније речено, доживљени у позитивном светлу у Совјетском Савезу.¹²⁷ У опису дела Бранислава Нушића истиче се његова “критика буржоаско- монархистичког система”, “усмеравање његове сатире против српске буржоазије, самодржавља и бирократије, против злоћудне моћи новца који царује у капиталистичком друштву”.¹²⁸ Придаје се пажња и Миловану Глишићу, представнику реализма у српској прози који се бавио селом у својим делима, а такође и преводом књижевних дела са руског на српски и тиме, према аутору чланка, приближио два народа¹²⁹. Поред тога, о културној сарадњи две земље у претходним годинама говори се веома повољно.

Током 1959. године видимо да су одређени југословенски књижевници били описивани као ревизионисти. Наиме, говори југословенских књижевника на Конгресу Савеза југословенских књижевника сматрају се зловном клеветом совјетског система и уметности социјалистичког реализма. Поред тога, спомиње се и окретање југословенских књижевника модернизму наспрам реализма. Говори се о томе како југословенски књижевници критикују само књижевност социјалистичких земаља. Верујемо да се овде алудира на југословенску сарадњу са западним земљама. У делима југословенских књижевника као што су Младен Ољача и Михаило Лалић критикује се песимизам и одустајање.¹³⁰ Са друге стране, уз честитку за 29. новембар похваљују се књиге *Пролом*

¹²⁷ “Поезия югославских народов”, *Литературная газета*, 28. 11. 1957.

¹²⁸ “Выдающийся югославский сатирик”, *Литературная газета*, 25. 1. 1958.

¹²⁹ “Милован Глишич”, *Литературная газета*, 28. 1. 1958.

¹³⁰ “Ревизионизм в теории и на практике”, *Литературная газета*, 5. 3. 1959.

Бранка Ђопића и *Ђурђевак* Прежихова Воранца са свим одликама реализма. Такође, овде се поново доста простора даје критици модернизма.¹³¹

У време посете Брежњева Југославији 1962. године *Литературная газета* објављује краћи текст поводом тог догађаја. Поред тога што се говори о пријатељству две земље, истакло се и нагађање на страницама буржоаске штампе о овој посети. Видимо да се овим путем желела показати нераскидивост пријатељства Југославије и Совјетског Савеза. Уз то, објављене су и песме Весне Парун, Тонета Павчека и Јуре Каштелана, југословенских песника који су и раније хваљени на страницама ових новина¹³².

Могли бисмо рећи да текстови који се објављују у истраживаним новинама и часописима осликавају односе између две државе. Педесетих година две државе су обновили своје пријатељство, па се на то морало указати и чврстим пријатељством у књижевности. Што се тиче објављивања књижевних дела и текстова друге врсте, као што су прикази или критички текстови, видимо да се совјетске новине и часописи придржавају праксе да објављују и више обраћају пажњу на југословенска дела реализма, као и на она која се тичу народноослободилачке борбе. Са друге стране, критикује се модернизам у књижевности. Југословенска штампа се такође придржава својих тенденција да ставља нагласак на модернистичке ауторе у совјетској књижевности, а да критикује стаљинизам у књижевности.

Међусобно објављивање књижевних дела југословенских и совјетских аутора

Овде ће бити речи о томе каква је била издавачка делатност Југославије по питању превода и штампања совјетских дела, као и издавачка делатност СССР-а у вези са издавањем југословенских књига и како се сарадња на том пољу одвијала. Покушаћемо и да прикажемо какву су слику ове две земље стварале једна о другој на овај начин.

¹³¹ “Верность реализму”, *Литературная газета*, 26. 11. 1959.

¹³² “Теплота братских чувств”, *Литературная газета*, 2. 10. 1962.

Што се тиче издавачке делатности, видимо да је у Југославији постојала могућност приватног издаваштва, односно постојале су приватне издавачке куће, што у источноевропским земљама није постојало. У Совјетском Савезу самиздат је био начин путем кога су се могла штампати дела која нису била по вољи власти. Могли бисмо рећи да је и у једној и другој држави постојао начин да се заобиђу државне институције када је у питању штампање неподобних дела¹³³.

Прве године добрих односа Југославије и Совјетског Савеза карактеристичне су по томе што су обе стране желеле да покажу међусобно пријатељство објављивањем књига. Међутим, будући да није било сарадње у годинама после 1948. знање о књижевности друге државе је ослабило, па видимо у изворима да совјетска страна често од југословенске амбасаде у Москви тражи савете и препоруке за објављивање.¹³⁴ Међутим, други извори нас упућују да се издавачка делатност ипак пратила. То нам показује и објављивање књиге Јаре Рибникар *Недовршени круг* 1954. године која у негативном светлу говори о информбироовцу из Црне Горе, али и погрдно о совјетским војницима са којима се сусретао. Ова књига називана је антисовјетском међу совјетским званичницима у разговору са Југословенима. Југословени су сматрали да се и поред помирења две земље, не треба стати по питању бављења овом темом¹³⁵. Извори нам не показују да је објављивање ове књиге изазвало веће сукобе између две земље, осим негодовања од стране представника својетске амбасаде. Југославија је, што се може на основу извора приметити, и путем објављивања књижевних дела и других текстова покушавала да покаже своју самосталност и различитост у односу на Совјетски Савез.

Извори нам показују да је објављивање књижевних дела било регулисано уговорима између издавачких предузећа. То су пре свега биле Међународна књига у Совјетском Савезу и Југословенска књига у Југославији. Међутим, ауторски хонорари нису били регулисани ни на који начин, што је стварало проблеме у односима

¹³³ Vučetić, R, *Monopol na istinu: partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*, Beograd 2016, str. 190

¹³⁴ ДАМСП, ПА, 1956, СССР, Ф-90, 415186

¹³⁵ ДАМСП, ПА, 1955, СССР, Ф- 64, 4214

књижевника. Такође, неких од њих су из тог разлога покушавали да заобилазним путем обезбеде себи хонорар, о чему ће још бити речи. Препрека у регулисању ауторских хонорара било је то што Совјетски Савез није био потписник Бернске конвенције за заштиту уметничких и књижевних дела. На тај начин су издавачи имали мање трошкова, а аутори су остјали без хонорара.¹³⁶ На основу архивске грађе можемо видети да је било проблема са издавањем књига са простора Југославије у Совјетском Савезу. Наиме, извештај југословенске амбасаде у Москви Државном секретаријату за 1961. годину нам говори о поменутих проблемима. Говори се о томе да прошлогодишњи план издавања југословенских књига у СССР-у обухвата свега четири или пет дела, док је Југославија у обавези да објави 150 дела совјетских аутора. Такође, југословенска страна никако није успевала да наговори совјетску страну да потпишу нови уговор о издавању дела. Поред тога, на штету промовисања југословенске књижевности ишло је и то што се од 1958. године стално одлагала изложба југословенске књиге у Совјетском Савезу, док се исте године одржала изложба совјетске књиге у Југославији, а совјетски издавачи излажу књиге и у време међународних изложби у Југославији.¹³⁷

Када је у питању издање књига, у изворима наилазимо на извештаје представника југословенских издавача у коме они извештавају о својим разговорима са совјетским представницима. Проблем недовољног издавања литературе констатују и совјетска и југословенска страна пребацујући једна другој одговорност. Ови нас извештаји упућују на то да постоји незадовољство код обе стране по овом питању. Међутим, не могу се доносити даљи закључци о томе да ли и која страна издаје мање књижевних дела, што би ишло на штету међусобној сарадњи¹³⁸.

Што се тиче издавачке делатности, извори нам показују и важност пропагандног деловања литературе која се издаје у другој земљи. Наиме, почетком шездесетих година примећено је да постоји разлика у врсти литературе коју једна другој извозе ове две

¹³⁶ Селинић, С, *Књижевна дипломатија: међународна сарадња југословенских писаца од средине педесетих до краја седамдесетих година 20. века*, Београд 2019, стр. 317

¹³⁷ ДАМСП, ПА, 1961, СССР, Ф- 136, 423540

¹³⁸ АЈ, 559, Ф- 50, Везе са СССР-ом 1966-1971.

државе. Са југословенске стране постоји жалба да југословенски издавачи извозе неутралну литературу, ону која нема никакав пропагандни ефекат, да су то сликовнице без текста. Са друге стране, Совјетски Савез шаље и стручну и пропагандно-политичку литературу. У изворима се каже да је извоз дечјих сликовница без текста заправо било финансијски уносно за југословенске издаваче. Међутим, на тај начин се не остварује пропагандна делатност¹³⁹.

Када се говори о преводу стране литературе у Југославији, бројевима изражено, у периоду од 1944. до 1959. године преведено је укупно 10.900 дела. Међу преведеним књижевним делима, дела из Совјетског Савеза налазе се на првом месту (1407), пре литературе на енглеском (1229), француском (911) и немачком (483). Ова рачуница изведена је од стране Савеза књижевних преводаца Југославије¹⁴⁰. У изворима не можемо пронаћи овакву статистику за каснији период која би нам помогла у стварању слике о превођењу страних, пре свега совјетских књижевних дела, у Југославији. Бројеви које сада имамо пред собом показују нам доминантност совјетске књижевности у односу на друге у Југославији. Када се говори о објављивању дела књижевника са простора Совјетског Савеза, посебно руских аутора, треба поменути да је улогу у томе која ће се дела објављивати одиграло и то која су дела била већ позната југословенским књижевницима и издаваштву. Руска емиграција у Југославији помогла је упознавању са делима руске књижевности¹⁴¹.

Шездесете године нам показују генерално повољну слику односа Југославије и Совјетског Савеза на пољу књижевности. Међутим, наилазимо и на негативне појаве када је у питању издавачка делатност. Постоје жалбе са југословенске стране да совјетски издавачи фаворизују само одређене југословенске писце, да не обраћају пажњу на савремену југословенску књижевност, која је, према мишљењу југословенских

¹³⁹ АЈ, 559, Ф-74, Књижевност и издаваштво 1961.

¹⁴⁰ АЈ, 559, Ф-75, Књижевност и издаваштво 1963.

¹⁴¹ Шешкен, А, “Значај “руског Београда” за развој руско-српских књижевних веза у XX веку”, *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 47-47 (1994), стр. 219

представника, вреднија од оне коју пласирају совјетски издавачи. Узрок томе они налазе у томе што се задржао ранији однос према Југославији, што се тешко мења¹⁴².

Књига Бориса Пастернака *Доктор Живаго* доживела је велику популарност у свету. За ову књигу Пастернак је награђен Нобеловом наградом 1958. године, што совјетске власти нису пријатно дочекале. Ова књига издата је и у Југославији. Поред тога, константно су се објављивали текстови и радови Пастернака и других совјетских књижевника у *Књижевним новинама*. Своје незадовољство поводом објављивања ове књиге исказао је и Мохов, заменик начелника Гослитиздата у разговору са Османом Ђикићем који је представљао Савез југословенских књижевника. Нелогичност је, према његовом мишљењу, била у томе што се та књига у Југославији издаје и поред тога што су Југославија и Совјетски Савез у том периоду били у добрим односима. Извори, а и овај разговор показују нам да се са совјетске стране исто поступа, односно, да се и у Совјетском Савезу издају књиге које југословенска страна сматра неповољним¹⁴³. Поводом издавања књиге *Доктор Живаго* расправљала је и југословенска амбасада у Москви. Наиме, представници амбасаде су у јеку популарности ове књиге у западним земљама сматрали да не би требало да југословенски издавачи журе са издавањем ове књиге зато што би то, према њиховом мишљењу, стварало непотребне несугласице са совјетском страном¹⁴⁴.

Што се тиче издања совјетских дела у Југославији, *Литературная газета* нам говори да у Југославији постоји велико интересовање за совјетску књижевност. Наиме, поред издања руских класика, видимо да се у Југославији издају дела Иље Еренбурга, Исака Бабелја, Бакланове, Серебрјакове. Такође, даје се простора совјетској књижевности у југословенској штампи објављивањем књижевних портрета Максима Рилског, Јевтушенка, Шолохова, Бровке.¹⁴⁵ У другој половини 1964. године објављена је и збирка песама *Петнаест совјетских песника* у Југославији у преводу Десанке Максимовић. Ту

¹⁴² АЈ, 559, Ф-49, Везе са СССР-ом 1961-1965.

¹⁴³ АЈ, 559, Ф-74, Књижевност и издаваштво 1961.

¹⁴⁴ ДАМСП, ПА, 1958, СССР, Ф- 115, 43781

¹⁴⁵ “Новые издания”; “Книги советских писателей, *Литературная газета*, 25. 9. 1962.

су се наша дела Ане Ахматове, Маргарите Алигер, Вере Инбер и других песникања. Радам Десанке Максимовић исказано је задовољство и у совјетској штампи.¹⁴⁶

Када је у питању објављивање дела књижевника са простора Југославије, можемо рећи да је Бранислав Нушић један од заступљенијих аутора. Наиме, на основу штампе и архивске грађе за истраживани период видимо да су се његова дела штампала, а посебно су биле заступљене позоришне представе рађене на основу његових дела. Када се говори о преводу његових дела, видимо да је југословенска страна задовољна преводом Нушићевих дела за разлику од превода других дела југословенске књижевности на руски¹⁴⁷. Средине шездесетих показују нам да је југословенска страна била задовољна преводом дела аутора са простора Југославије, што је случај са Гундулићевим *Османом*¹⁴⁸. Неки од превода изазвали су негативне критике од стране југословенских књижевника. Један од таквих је превод романа *Далеко је сунце* Добрице Ћосића на руски. Поред тога што се указало на одређене грешке језичке природе, критиковано је и то што су изостављени делови који се тичу учешћа бугарске војске у окупацији Србије. Можемо претпоставити да Совјетски Савез није желео да угрожава односе са Бугарском, па је зато Ћосићево дело било скраћено. Превод Ћосићевог дела био је и показатељ да се Совјетски Савез више интересује за југословенску савремену књижевност¹⁴⁹. На основу извора можемо закључити да се Савез књижевника Југославије највише трудио да Совјетском Савезу прикаже савремену југословенску књижевност и највише замерао представницима Совјетског савеза књижевника и уредницима часописа, издавачима да се у Совјетском Савезу не објављује често савремена књижевност Југославије. Међутим, видимо и примере када југословенска страна предлаже књижевна дела ранијих епоха за издавање у другим државама, па и у Совјетском Савезу да би се на тај начин показало да и Југославија има књижевност која сеже далеко у прошлост, као и дугу историју¹⁵⁰.

¹⁴⁶ “Книги наших друзей. Пятнадцать советских поэтов в Белграде”, *Литературная газета*, 19. 11. 1964.

¹⁴⁷ “Најновији превод Нушића на руски”, *Књижевне новине*, 6. 3. 1965.

¹⁴⁸ “Гундулићев “Осман” на руском”, *Књижевне новине*, 26. 6. 1964.

¹⁴⁹ “Наша књига у иностранству. “Далеко је сунце” на руском”, *Књижевне новине*, 18. 3. 1956.

¹⁵⁰ Докнић, Б, *Културна политика Југославије 1946-1964*, Београд 2013, стр. 168

У изворима имамо и примере који нам показују да су дела југословенских књижевника била превођена и на друге језике у Совјетском Савезу, осим на руски. На украјински језик преведена је *Проклета авлија* Ива Андрића на чији је превод било замерки са југословенске стране¹⁵¹.

Извештаји књижевника упућују нас на то и који су аутори повољни за штампање, а такође и штампање чијих дела се замера. Наиме, разговор између Меше Селимовића и Александра Ромањенка приликом боравка југословенске делегације у СССР-у нам открива да совјетска страна замера штампање и превођење дела Манделштама, Хлебњикова и Пастернака, док препоручује издавање дела Твардовског, Заболоцког и Мартинова. Сметају им жеље југословенских писаца да се у СССР-у сусретну са Ахматовом, Вознесењским, Аксјоновим, и “осталим индивидуалистима”. Изузетно смета што се у Југославији штампа *Доктор Живаго*, иако је штампање овог дела у Југославији одлагано управо да би се избегли сукоби са Совјетским Савезом. Такође, замера се и слабо слање књига из Југославије Совјетском Савезу, што онда њима отежава посао. Са друге стране, из истог разговора сазнајемо и за ауторе које југословенска страна не препоручује. Југословенска делегација замерала је објављивање дела Радована Зоговића и Ванка Марковског.¹⁵² Могли бисмо рећи да је узрок томе што југословенска страна није одобравала упорно објављивање Зоговићевих дела и његово фаворизовање управо зато што је он био један од аутора који се замерио Комунистичкој партији Југославије 1948. године у време сукоба са Совјетским Савезом. У време сукоба морао је да се повуче из јавног живота иако је непосредно после рата био један од културних идеолога и радио у сектору пропаганде¹⁵³.

Наилази се и на тај проблем да се совјетска страна труди да шаље књиге у Југославију, али о томе никакав одговор не добија. Совјетски представници такође сматрају и да се Југославија у превођењу књига, али и у другим сегментима у области културе више труди када су у питању западне земље, него када се говори о Совјетском

¹⁵¹“Иво Андрић на украјинском”, *Књижевне новине*, 14. 6. 1957.

¹⁵² АЈ, 498, Ф-33, Састави и извештаји о посетама појединим земљама 1964.

¹⁵³Деретић, Ј., *Историја српске књижевности*, Београд 1996 стр. 494

Савезу. Извештај Меше Селимовића говори нам и ко су писци који се фаворизују приликом објављивања у Совјетском Савезу. То су, пре свих, Бранко Ћопић, Изет Сарајлић, Десанка Максимовић, Михаило Лалић. У историји књижевности рад Бранка Ћопића карактерише се традиционализмом, народним духом, ангажованошћу и реализмом.¹⁵⁴ Када погледамо и теме којима се он бавио у свом раду, свакако нас то наводи на то да су управо теме и начин писања допринели томе да се нађе међу омиљенима приликом објављивања у Совјетском Савезу. Други аутори (не наводе се имена) означени су као “формалисти”, херметични и буржоаски оријентисани, ирелевантни. Такође, можемо видети да су књижевници проналазили различите начине којима би омогућили да њихова дела буду објављена у Совјетском Савезу. Наиме, на превођење дела утицао је и друштвени положај тих аутора, личне везе које се успостављају поклонима или писањем текстова о одређеном књижевнику. Поред тога, има назнака да се неки југословенски аутори (не наводи се који) користе различитим мерама како би обезбедили хонорар за објављено дело. Узрок томе би се свакако могао наћи и у нерешеном питању хонорара које је често било једно од препрека у књижевној сарадњи Југославије и Совјетског Савеза.¹⁵⁵

Видимо да се књигама Ћосића, Ћопића, Калеба придаје велика пажња у Совјетском Савезу, не само по томе што се те књиге преводе и издају у СССР-у, већ и по томе што се на њих често обраћа пажња у књижевним новинама и часописима, о њима се разговара на састанцима Савеза совјетских књижевника и даје позитивна оцена.¹⁵⁶ Такође, издају се дела Ивана Цанкара, Јована Јовановића Змаја, Владимира Назора, као и збирка народних песама насталих на територији Југославије и на њих се обраћа пажња у штампи.¹⁵⁷ Током 1961. у Совјетском Савезу издата су дела Вељка Петровића, Радоја Домановића, Цирила Космача и Аугуста Цесареца о којима се говорило у новинама. Код ових аутора цениле су

¹⁵⁴ Исто, стр. 501

¹⁵⁵ АЈ, 498, Ф-33, Састави и извештаји о посетама појединим земљама 1964.

¹⁵⁶ “В Союзе писателей СССР”, *Литературная газета*, 29. 12. 1955, “Советские читатели о романе Д. Чосича”, *Литературная газета*, 15. 5. 1956.

¹⁵⁷ “Литература наших друзей”, *Литературная газета*, 29. 5. 1956.

се све оне особине као и код осталих југословенских аутора чија се дела хвале на страницама совјетске штампе.¹⁵⁸ Можемо приметити да се издаје и обраћа пажња на деветнаестовековне српске ауторе као што су Стеван Сремац, Бора Станковић, али и на ауторе на које се и раније често обраћала пажња, као што су Отон Жупанчич и Прежихов Воранц¹⁵⁹. Могли бисмо претпоставити да је Сремчево дело *Поп Ђира и поп Спира* изабрано за издавање у Совјетском Савезу управо зато што се овде на комичан начин приказује живот свештенства у деветнаестовековној Србији. Са друге стране знамо да је ово време када се у Совјетском Савезу пропагира атеизам. Међутим, не можемо бити у потпуности сигурни да ли је баш то разлог за објављивање ове књиге у том периоду будући да немамо експлицитни доказ. Можемо приметити да је пракса по питању објављивања дате врсте књижевности примењивана током читавог истраживаног периода, односно, у периоду од педесетих до седамдесетих година.¹⁶⁰

На основу претходно реченог можемо рећи да је издавачка делатност и превођење страних дела у Југославији и Совјетском Савезу могло допринети стварању слике о оном другом. Наиме, на основу дела са простора Југославије која су се штампала у Совјетском Савезу видимо да се југословенска књижевност приказивала у светлу народноослоодилачке борбе, родољубља, као што се може приметити на основу дела савремених југословенских аутора који су се издавали у Совјетском Савезу. Деветнаестовековна дела реализма требало је да покажу критику буржоаског друштва. Југословенској страни је сметало такво настојање и упркос уложеним жалбама, пракса се није променила. Са друге стране, видимо да је Југославија издавала дела међу којима су се могли наћи они који су поштовани у СССР-у, као што је Шолохов, али су штампана и дела која нису била по вољи совјетској страни, као што су дела Пастернака или Мандељштама. Видимо да ни југословенска страна није мењала своју праксу и поред уложених жалби.

¹⁵⁸ “Книги югославских писателей”, *Литературная газета*, 30. 11. 1961.

¹⁵⁹ “Комическая биография”, “Семья эфенди Мита”, “Написано в тюрьме”, “Чтишь, поэт, свой долг”, *Литературная газета*, 22. 9. 1962.

¹⁶⁰ “В борьбе за человека”, *Иностранная литература*, март 1973.

Могли бисмо рећи да је овим путем Југославија желела да покаже и своју јединственост и самосталност у односу на Совјетски Савез.

Дисидентска литература

Ово потпоглавље бавиће се односом према дисидентској литератури. Овде ћемо се претежно бавити совјетском дисидентском литературом, односно односом југословенских књижевника према њој, будући да о њој имамо више података, за разлику односа совјетских књижевника према југословенским дисидентима. Када се говори о совјетским дисидентима, треба рећи да период друге половине шездесетих, као и седамдесете године представљају прекретне године за неке од совјетских аутора. Наиме, тада књижевници Андреј Сињавски и Јулиј Данијел бивају хапшени под оптужбом да спроводе антисовјетску пропаганду. Такође, политички догађаји крајем шездесетих натерали су неке од књижевника да раскину везе са совјетским институцијама.¹⁶¹ Међу онима који су изабрали емиграцију налазили су се и Јосиф Бродски, Василиј Аксјонов и други књижевници и уметници, док је Александар Солжењицин био лишен држављанства, будући да његова књига *Арипелаг Гулаг* није позитивно примљена од стране совјетских власти.¹⁶²

Када се говори о књижевности аутора који се везују за дисидентство, треба поменути Александра Солжењицина. Александар Солжењицин био је књижевник који је у својим делима критиковао друштво и власт Совјетског Савеза. Седамдесетих година овај аутор и његова дела нису били добродошли у Совјетском Савезу. Са друге стране, Солжењицин је био предлаган за добитника Нобелове награде 1970. године о чему су извештавале и *Књижевне новине*. *Књижевне новине* трудиле су се да у време када се на Солжењицина није позитивно гледало од стране совјетских власти објављују текстове у којима се похвално говори о Солжењициновом раду. Поред тога, веома позитивно

¹⁶¹ Komaromi, A, *Uncensored: Samizdat Novels and the Quest for Autonomy in Soviet Dissidence*, Northwestern University Press 2015, p. 6-7

¹⁶² История русской культуры IX - XX вв. (ур. Л.В. Кошман), Москва 2002, стр. 452

говорило се и раду Солжењициновом, као и о добитку Нобелове награде¹⁶³. О Солжењициновом животу и раду *Књижевне новине* извештавале су и онда када је он био у изгнанству, али и пре тога. Наиме, видимо да се у *Књижевним новинама* читава страна посвећује објављивању превода дела Солжењицина, али и песме Јосифа Бродског који је такође емигрирао¹⁶⁴. Свој увид у Солжењицинову ситуацију пружа нам и Добрица Ћосић у својим мемоарима *Пишчеви записи*. Примећујемо да догађаји у вези са Солжењицином упућују Ћосића на размишљања и о систему у Југославији. Ћосић негодује по питању неповољне ситуације писца у којој се он налази зато што се не слаже са поступцима власти у држави. Хвали Солжењицинове поступке и говорећи о његовој ситуацији користи да говори и о југословенском друштву и власти. Наиме, Ћосић нам предочава да ако он учини исто као Солжењин (Солжењин је 1974. године протеран из Совјетског Савеза, искључен из Савеза совјетских писаца и након тога је упутио писмо у коме говори о поменутих догађајима које је могла да прочита светска јавност), нико неће обратити пажњу на то будући да он припада малом народу, за разлику од Солжењицина.¹⁶⁵ У својим записима Ћосић нам излаже и о томе шта мисли о писцима који се налазе у руководству Савеза совјетских књижевника. Видимо опис Савеза књижевника у врло негативном светлу. Пореди их са рејонским полицијским службеницима који суде о Солжењициновом раду и личности¹⁶⁶.

Поред Солжењицина, *Књижевне новине* обрађале су пажњу и на друге совјетске писце који су избегли из Совјетског Савеза и у другој држави наставили свој живот и рад. Један од њих је Анатолиј Кузњецов чији је интервју објављен августа 1969. године у *Књижевним новинама*. Ово је време када су *Књижевне новине* такође критиковале Совјетски Савез за интервенцију у Чехословачкој. Наиме, *Књижевне новине* посвећују читаву страницу у својим новинама интервјуу Анатолија Кузњецова, писца дела *Бабиј јар* и *Огањ*. Дају његову биографију у којој се читаоци упознају са његовим животом и радом.

¹⁶³ “Нобелова награда Солжењинцу”, *Књижевне новине*, 10. 10. 1970.

¹⁶⁴ “Александар Солжењин- Десна рука”, “Јосиф Бродски- необјављено”, *Књижевне новине*, 23. 5. 1970.

¹⁶⁵ Ћосић, Д, *Пишчеви записи 1969-1980*, Београд 2001, стр. 151-154

¹⁶⁶ Ћосић, Д, *Пишчеви записи 1951-1968*, Београд 2000, стр. 382

Приказана је слика човека који је активан члан друштва (учесник изградње хидроцентрала у Совјетском Савезу) поред бављења списатељским радом. У интервјуу се говори о цензури његових књига у последњих двадесет пет година, о томе како совјетски књижевници немају слободу стваралаштва. Кузњецов сматра да ће вероватно спалити и његове књиге. У овом интервјуу он се одрекао свих дела која су под његовим именом штампана у Совјетском Савезу.¹⁶⁷

Оно што можемо приметити на основу доступних извора је да се у Југославији посвећивала пажња дисидентима. То се може закључити и на основу чланака *Књижевних новина*, али и на основу мемоарске грађе. Такође, примећујемо да се *Књижевне новине* на овај начин баве и темом цензуре која је у то време и у Југославији била појачана. Не можемо бити сигурни, будући да немамо увид у друге изворе о овим догађајима, да ли су се *Књижевне новине* бавиле овим темама желећи да укажу на цензуру у Совјетском Савезу или и у Југославији. Са друге стране, видимо да се Добрица Ћосић осећао угроженим и у својој земљи и самим тим имао потребу да запише и на тај начин протестује против оваквих догађаја.

Закључак

Оно што можемо закључити на основу нашег истраживања је да су односи књижевника Југославије и Совјетског Савеза свакако били зависни од политичких дешавања. Са прекидањем политичких односа 1948. године прекинути су и културни односи. Важност саме књижевности у поновном успостављању односа две државе види се у посети Добрице Ћосића и Марина Франичевића Совјетском Савезу 1954. године као припрема за даље обнављање односа. Политички догађаји као што су интервенције у Мађарској и Чехословачкој, Седми конгрес КПЈ изазвали су негодовања, успореност у испуњавању обавеза предвиђених уговором, али не и веће сукобе који би резултирали дужим прекидом односа. Међусобне посете књижевника имале су различити карактер.

¹⁶⁷ “Зашто сам емигрирао из СССР”, *Књижевне новине*, 16. 8. 1969.

Неке од њих су, како можемо закључити на основу извора, биле само део испуњавања уговора. Чланови делегације нису се бирали пажљиво и често се није водило рачуна о томе ко ће ићи у посету. Овакви поступци резултирали су и непријатним атмосферама у којима су се могли наћи и совјетски и југословенски писци. Константни проблем туристичког карактера посета у периоду који смо ми посматрали није био решен. Један од задатака ових посета требало је да буде упознавање књижевности друге стране. Међутим, испуњење овог циља не можемо мерити с обзиром на то да се сусрећемо са различитим извештајима књижевника који или позитивно или негативно говоре о ефектима посете. Будући да су посете о којима смо говорили углавном организоване од стране савеза књижевника обе земље, могли бисмо рећи да је и од њихове међусобне сарадње и ажурности зависило како ће се развијати контакти књижевника.

Када је у питању објављивање књижевних дела, да ли у књижевним новинама и часописима или ван њих, видимо да су обе стране водиле рачуна о томе шта ће се објављивати. Наиме, совјетска страна је углавном водила рачуна да објављује радове оних југословенских књижевника чији се рад поклапа са погледима совјетске власти на књижевност, односно водило се рачуна да су то аутори чије се теме и начин рада промовишу у Совјетском Савезу. Реч је о ауторима који се баве темама као што су народноослободилачка борба, патриотизам, обични људи. Било је битно да дела одишу оптимизмом. Такође, совјетска страна објављивала је и дела оних аутора који нису били погодни у Југославији. Са друге стране, могли бисмо рећи да је исто чинила и Југославија. Наиме, углавном су објављивани радови оних књижевника који припадају модернизму. Поред тога, обраћала се пажња и на руски реализам деветнаестог века. Ово је један од начина који су омогућавали и Совјетском Савезу и Југославији да стварају слику једна од другој пред становништвом своје државе. Када је у питању Југославија, видимо да се покретало и питање цензуре које је узело маха у обе државе крајем шездесетих и почетком седамдесетих година.

Могли бисмо рећи да се и у односу књижевника Југославије и Совјетског Савеза примећује настојање Југословена да не буду део лагера, да се не повинују свим жељама СССР-а. То се види и при сваком одбијању југословенске стране да присуствује

догађајима на које су позване само социјалистичке државе. Поред тога, пример за то нам је и организовање изложбе југословенске књиге у Совјетском Савезу. Југословенски представници нису желели да прихвате жеље Совјета да се не излаже политичка литература. Југославија је упорно желела да прикаже себе у другачијем светлу, са другачијим погледима на социјализам односу на Совјетски Савез.

Да бисмо могли створити што комплетнију слику о сарадњи југословенске и совјетске књижевности, било би нам значајно и да имамо увид у грађу Савеза совјетских књижевника која би нам пружила совјетску слику о посетама, издаваштву и текстовима који се објављују у књижевним часописима. Увид у грађу Савеза књижевника Југославије, Комисије за културне везе са иностранством, као и преписка са југословенском амбасадом у Москви нам омогућавају да сазнамо намере и ставове који су стајали иза поступка у вези са совјетским књижевницима. Када су у питању посете књижевника, требало би, ако је то могуће, стећи увид у што више записа који говоре о посетама које су се одвијале ван уговора између два савеза.

Треба имати у виду да смо закључке о објављивању текстова у књижевним новинама и часописима и њиховој вези са тренутним односом две државе, као и о слици која се на тај начин ствара о односу књижевника у датом периоду донели на основу читања ограниченог броја новина и часописа. Сматрамо да би требало погледати и друге новине и часописе и са југословенске и са совјетске стране да би се још боље могла створити слика о овој теми. Такође, да би се могла створити и комплетнија слика о совјетској страни приче, потребна нам је архивска грађа совјетске провенијенције коју за овај рад нисмо могли употребити. У овом раду ми смо говорили о односу књижевника, о издавачкој делатности обе земље углавном из југословенског угла и то на институционалном нивоу. Могли смо видети да су обе земље том сарадњом код свог становништва стварале слику једна о другој. Поставили бисмо питање каква је заправо била слика коју је становништво стварало о књижевности друге земље на основу онога што је Југославија о Совјетском Савезу пласирала, и обрнуто, на основу онога што је Совјетски Савез пласирао о Југославији. Свакако, на стварање ставова утичу и други фактори (да ли у области кулуре или у свакодневном животу) које би требало истражити.

Списак извора:

Архивска грађа:

Архив Југославије (АЈ)- фонд Савеза књижевника Југославије (498), фонд Савезне комисије за културне везе са иностранством (559)

Дипломатски архив Министарства спољних послова (ДАМСП), фонд- Политичка архива

Штампа:

Књижевне новине

Литературная газета

Иностранная литература

Мемоари:

Кош, Е, *Одломци, сећања, писци*, Нови Сад 1990.

Нагибин, Ју. *Дневник*, Москва 1996.

Ђосић, Д, *Пишчеви записи 1951-1968*, Београд 2000.

Ђосић, Д, *Пишчеви записи 1969-1980*, Београд 2001.

Списак литературе

Монографије:

1. Berk, P, *Osnovi kulturne istorije*, Beograd 2010.
2. Vučetić, R, *Koka-kola socijalizam: Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, Beograd 2012.
3. Vučetić, R, *Monopol na istinu: partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*, Beograd 2016.
4. Гелер, М, Некрич, А, *Утопија на власти: Историја Совјетског Савеза*, Подгорица 2000.
5. Деретић, Ј, *Историја српске књижевности*, Београд 1996.

6. Dimić, Lj, *Jugoslavija i hladni rat: ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita 1944-1974*, Beograd 2014.
7. Dobson, Miriam; Ziemann, Benjamin (eds), *Reading Primary Sources. The interpretation of texts from nineteenth-and twentieth-century history*, New York: Rotledge, 2009
8. Докнић, Б, *Културна политика Југославије 1946-1963*, Београд 2013.
9. История русской культуры IX - XX вв. (ур. Л.В. Кошман), Москва 2002.
10. Јовановић, М, *Срби и Руси, 12-21. век: историја односа*, Београд 2012.
11. Јовановић, М, Радић, Р, *Криза историје - српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века*, Београд 2009.
12. Komaromi, A, *Uncensored: Samizdat Novels and the Quest for Autonomy in Soviet Dissidence*, Northwestern University Press 2015
13. Милорадовић, Г, *Лепота под надзором: совјетски културни утицаји у Југославији 1945-1955*, Београд 2012.
14. Митровић, А, *Култура и историја*, Београд 2008.
15. Палавестра, П, *Послератна српска књижевност 1945-1970 и њена историја*, Београд 2012.
16. Peterson McDaniel, C, *American- Soviet Cultural Diplomacy: The Bolshoi Ballet's American Premiere*, Lexington Books 2015
17. Селинић, С, *Књижевна дипломатија: међународна сарадња југословенских писаца од средине педесетих до краја седамдесетих година 20. века*, Београд 2019.
18. The Cambridge History of Russia, Volume III - The Twentieth Century, ed. Ronald Grigor Suny, New York 2006
19. The Cambridge History of Russian Literature, ed. C. A. Moser, Cambridge University Press 2008

Зборници радова, чланци, расправе:

1. Bogetić, D, "Pogoršanje jugoslovensko- američkih odnosa posle prvog samita nesvrstanih zemalja u Beogradu" *Istorija 20. veka*, br. 2 (2006), 71-86

2. Bogetić, D, "Sovjetska politika prema Jugoslaviji tokom prve faze bipolarnog detanta", *Istorija 20. veka*, br. 2 (2014), str. 199-213
3. Едемски, Б. А, "Иза кулиса совјетско- југословенских односа (јул- децембар 1966)", *Токови историје*, бр. 2 (2012), 15-39
4. Edemski, B. A, Ninković, N. M, ",Misija dobre volje". Dobrica Ćosić na Drugom svesaveznom kongresu sovjetskih književnika (15-26. decembar 1954)", *Istorija 20. veka*, br. 2 (2019), str. 195-216
5. Милорадовић, Г. "Југословенска књижевна сцена четрдесетих и педесетих година XX века (совјетска специјалистичка анализа)", *Годишњак за друштвену историју*, бр. 1, 2003, 219-262
6. Перишић, М, "Велики заокрет 1950: Југославија у трагању за властитим путем: култура- ослонац, претходница и саставни део спољне политике", у: *Писани историју Југославије: виђење српског фактора* (ур. Миле Бјелајац), Београд 2007.
7. Perišić, M, Yugoslavia: The 1950 Ideological and Cultural Revolution, *The Balkans in the Cold War*, Rajak, S., Botsiou, K.E., Karamouzi, e., Hatzivassiliou, E. (Eds.), Palgrave MacMillan 2017
8. Сибиновић, М, "Наши руски песници - век и по од Љермонтовљеве смрти", у: *Словенске културе и историја међусловенских веза*, Београд 1996, стр. 41-54
9. Tripković, Đ, "Međunarodni položaj Jugoslavije i intervencija u Čehoslovačkoj", *Istorija 20. veka*, br 1 (2008), str. 115-131
10. Wallach, J. J, "Building a Bridge of Words: The Literary Autobiography as Historical Source Material", *Biography*, Vol. 29, No. 3 (2006), 446- 461
11. Шешкен, А, "Значај "руског Београда" за развој руско-српских књижевних веза у XX веку", *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 47-47 (1994), стр. 219-223